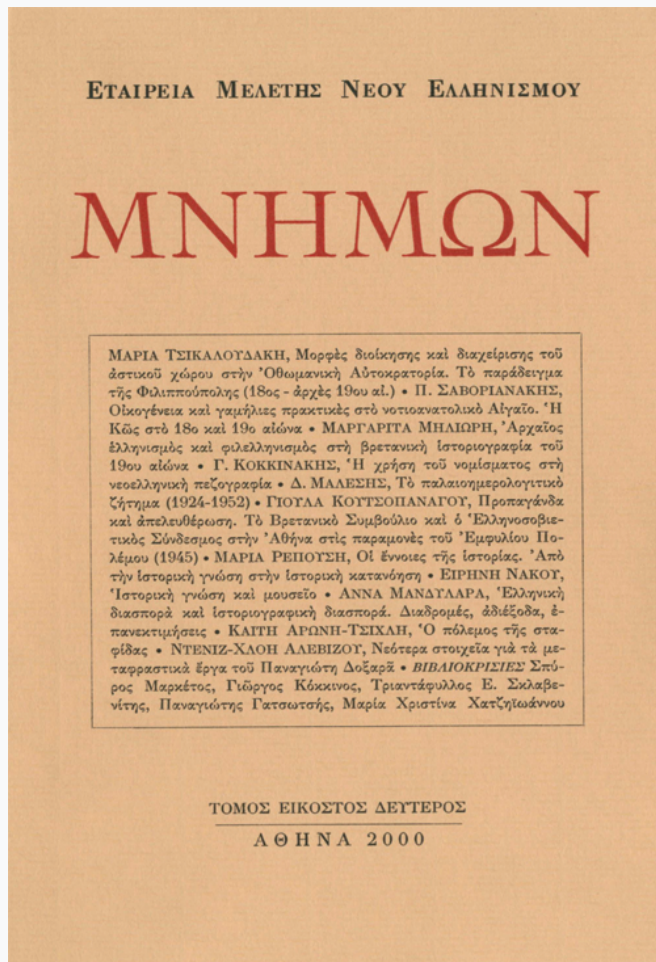

Mnimon

Vol 22 (2000)

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΜΕΡΟΛΟΓΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1924-1952). ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΛΕΣΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.587](https://doi.org/10.12681/mnimon.587)

To cite this article:

ΜΑΛΕΣΗΣ Δ. (2000). ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΜΕΡΟΛΟΓΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1924-1952). ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ. *Mnimon*, 22, 135-169. <https://doi.org/10.12681/mnimon.587>

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΗΜΕΡΟΛΟΓΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1924-1952)

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ
ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Με τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1923, ἡ ἐπαναστατικὴ κυβερνήση Στυλιανοῦ Γονατὰ ἀποφάσισε τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ νέου, τοῦ «Γρηγοριανοῦ», ἡμερολογίου «ἐν ταῖς πολιτικαῖς σχέσεσι», ἐνῶ διατήρησε «ἐν ἰσχύϊ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον ὅσον ἀφορᾷ ἐν γένει τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἐορτάς»¹. Ἔτσι στὴν Ἑλλάδα ἄρχισαν νὰ ἰσχύουν παράλληλα δύο ἡμερολόγια: ἓνα πολιτικὸ καὶ ἓνα θρησκευτικὸ. Ἡ διχοστασία αὐτὴ ἐμελλε νὰ διατηρηθεῖ γιὰ ἓναν χρόνον, ὅποτε ἡ ὑπὸ τὸν νέο Ἀρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, («Ἀριστίνδην Σύνοδος») τῆς Ἐκκλησίας ἀπεφάσισε τὸ 1924 «τὴν διόρθωσιν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, καθ' ἣν ἡ 10 Μαρτίου τοῦ ἐορτολογίου θὰ λογισθῆ καὶ θὰ ὀνομασθῆ 23», ἐνῶ «τὸ Ἐορτολόγιον καὶ τὸ Πασχάλιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μένουσιν ἀμετάβλητα»², σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιον. Ἐκτοτε δημιουργήθηκε τὸ ζήτημα τοῦ παλαιοημερολογισμοῦ, τὸ ὁποῖο ταλάνισε ἐπὶ δεκαετίες τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, ἰδίως στὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Τὸ ζήτημα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ του πλευρὰ, ἀπτεται καὶ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς, καθὼς συνδέεται μὲ πολιτικὰ καὶ κομματικὰ συμπεριφορές, ἐνῶ ὑπάρχουν ὄψεις ποὺ ἀναδεικνύουν τὴν πολιτισμικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διάσταση τοῦ προβλήματος. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἡ παρούσα ἐργασία ἔχει ὡς στόχον νὰ καταδείξει τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ στάση τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, δεδομένου ὅτι αὐτοὶ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς ἡμερολογιακῆς μεταβολῆς ἀντιδροῦν καὶ δημιουργοῦν συλλόγους καὶ ὀργανώσεις, λειτουργώντας ὡς ἰδιότυπη ὁμάδα πίεσης πρὸς τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Τὸ ἰδεολογικὸ στίγμα τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἀπορρέει ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς διακηρύξεις τῶν ἐπίσημων δημοσιογραφικῶν τῆς ὀργάνων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς

1. Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, τ. Α', ἀρ. 24, 25 Ἰανουαρίου 1923.

2. Ἐκκλησία, Ἐπίσημον Δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1 (1923-1924), 374-375.

ήγεσίας από το 1935, όποτε σχηματίσθηκε και ή 'Ιερά Σύνοδος τών παλαιο-
 ημερολογιτών. Το παλαιοημερολογητικό ζήτημα συνδέθηκε, επίσης, και με ένα
 έθνικό ζήτημα, το «Μακεδονικό». Η διατήρηση του 'Ιουλιανού ήμερολογίου
 από τις όρθόδοξες 'Εκκλησίες τής Σερβίας και τής Βουλγαρίας, έδωσε τήν
 άφορμή στην 'Εκκλησία τής 'Ελλάδος να κατηγορήσει τους όπαδούς του πα-
 λαιο ήμερολογίου ότι με τή στάση τους ενοοούσαν τήν προπαγάνδα αύτών τών
 χωρών μεταξύ τών κατοίκων τής Μακεδονίας.

Τό ζήτημα τής αλλαγής του ήμερολογίου είχε άπασχολήσει τήν 'Ορθόδοξη
 'Εκκλησία ήδη από τον ΙΣΤ' αιώνα, όταν στον Πατριαρχικό θρόνο τής Κων-
 σταντινούπολης ήταν ό 'Ιερεμίας Β' ό Τρανός³. Είχε άποκρουσθεί τότε ή ιδέα
 τής μεταβολής, όπως και κατά τον ΙΘ' αιώνα, κυρίως εξαιτίας τής άνησυχίας
 που προκαλούσε στην 'Ανατολική 'Εκκλησία ή προσηλυτιστική διάθεση τής
 Ρωμαιοκαθολικής με τήν άποστολή μισσιοναρίων 'Ιεραποστόλων στους όρθό-
 δοξους πληθυσμούς και με τή δράση τής Ούνιας. Στις άρχές του 20ού αιώνα
 τό ζήτημα επανατοποθετήθηκε, κυρίως τό 1902, για να άπορριφθεί από τις
 'Ορθόδοξες 'Εκκλησίες για τους ίδιους, μεταξύ τών άλλων, εκκλησιαστικούς
 λόγους.

Στήν 'Ελλάδα, μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή και τήν επικράτηση
 του Κινήματος Πλαστήρα - Γονατά - Φωκά, ό Μητροπολίτης 'Αθηνών Θεόκλη-
 τος, αντιβενιζελικών πεποιθήσεων και με ενεργό ανάμειξη στον διχασμό (1915-
 1917), θά άπομακρυνθεί από τον μητροπολιτικό θρόνο τών 'Αθηνών, ενώ ή κυ-
 βέρνηση Γονατά θά διορίσει μιá 'Αριστίνοδη Σύνοδο, ή όποία στις 23 Φεβρουα-
 ρίου 1923 θά αναδείξει ως προκαθήμενο τής έλληνικής 'Εκκλησίας τον 'Αρχι-
 μανδρίτη και καθηγητή του Πανεπιστημίου Χρυσόστομο Παπαδόπουλο. Είται
 χαρακτηριστικό ότι τόσο ό Μελέτιος Μεταξάκης που όρίσθηκε πρό του 1920
 ως επικεφαλής τής 'Εκκλησίας, όσο και ό Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, είχαν
 έμμέσως εκδηλωθεί ύπερ τής βενιζελικής παράταξης σε όλο τό διάστημα τής
 σύγκρουσης τών δύο μεγάλων άστικών πολιτικών σχηματισμών⁴. Οί δύο αύτοι
 'Ιεράρχες, ό πρώτος από τή θέση του Οίκουμηνικού Πατριάρχη Κωνσταντινου-
 πόλεως, ό δεύτερος ως 'Αρχιεπίσκοπος 'Αθηνών, θά πρωτοστατήσουν στην
 εισαγωγή του Γρηγοριανού ήμερολογίου και θά άποτελέσουν έκτοτε τον κύριο
 στόχο όσων επέμειναν στο 'Ιουλιανό.

3. Κωνσταντίνος Σάθας, *Βιογραφικόν σχεδιάσμα περι του Πατριάρχου 'Ιερεμίου Β'*,
 'Αθήνα 1870, σ. ζς' κ.έξ.

4. Για τον πρώτο βλ. Christos Androutsos, *The Election of the Metropolitan Mele-
 tios Metaxakis examined from the Canonical Point of View and from General Regula-
 tions of View*, 'Αθήνα 1921, σ. 17, ενώ για τον Χρυσόστομο βλ. έφ. Σκριπ, 25 Μαΐου 1927,
 όπου τονίζεται ή συμμετοχή του στο κίνημα του Σεπτεμβρίου του 1922.

Εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου: πρῶτες ἀντιδράσεις καὶ ὀργάνωση τῶν Γ.Ο.Χ.

Οἱ ἀντιδράσεις στὴν εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου ὑπῆρξαν ἔμμεσες καὶ δὲν προῆλθαν, κατὰ κύριο λόγο, ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἱεραρχίας, ἀλλὰ ἀπὸ ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καθὼς καὶ ἀπὸ μεμονωμένους ἱερεῖς ἀνὰ τὴν ἐπικράτεια⁵. Ἀνησυχίες γιὰ τυχὸν λαϊκὲς ἀντιδράσεις εἶχαν ἐκφραστεῖ στὴν Ἱερά Σύνοδο ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τοῦ 1924 ἀπὸ Συνοδικοὺς Ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπικαλέστηκαν «σκανδαλισμὸν» τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας γιὰ κάθε «νεωτερισμὸν»⁶. Τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἡμερολογίου ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη συγκέντρωση διαμαρτυρίας τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου στὴν αἴθουσα Ἐμποροῦπαλλήλων Ἀθηνῶν. Ὑπῆρξε ἡ πρώτη ὀργανωμένη ἀντίδραση καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῆς δημιουργίας Συλλόγου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία («Σύλλογος τῶν Ὁρθοδόξων») μὲ πρόεδρο τὸν Ἰωάννη Σιδέρη⁷. Ἡδη ὅσοι ἀρνήθηκαν τὸ νέο ἡμερολόγιο εἶχαν φτιάξει δικούς τους ναοὺς, εἶχαν ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀρνήθηκαν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὴν ἐγκύκλιο τῆς Ἱεραρ. Συνόδου, καὶ ξεκίνησαν ἕναν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἔχοντας ἀρχίσει νὰ λειτουργοῦν ὡς ἰδιαίτερη κοινότητα, αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς θεματοφύλακες τῶν πατρῶων παραδόσεων καὶ τοῦ ἀνόθευτου χριστιανικοῦ ὀρθόδοξου δόγματος. Ὡστόσο, παραμένει διερευνητέο κατὰ πόσο ἡ πρώτη αὐτὴ ἀντίδραση εἶχε εὐρεία ἢ περιορισμένη ἀπήχηση στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Ὑπάρχουν ἀπόψεις πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἐκεῖνοι πού ἀντέδρασαν ἀποτελοῦσαν μιὰ «μεγάλη μερίδα (...) τῶν φυλάκων τῆς πίστεως»⁸, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία θεωροῦσε ὅτι ὑπῆρξε «μικρὰ παραφωνία εὐαρίθμων ταραζιῶν»⁹. Ἄλλες ἀπόψεις θεωροῦν ὅτι οἱ ἀντιδράσεις ὑπῆρξαν

5. Σταῦρος Καραμητσός-Γαμβρούλιας, *Ἡ Ἀγωνία ἐν τῷ κήφῳ Γεσθημανῆ, ἥτοι ἡ ἀγωνία τῆς θρησκευτικῆς Ὁρθοδόξου συνειδήσεως, ἡ προκληθεῖσα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Νέου Ἐορτολογίου ἐν τῇ Αὐτοκεφάλῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Πλήρης ἱστορικὴ περιγραφή τοῦ Ἡμερολογιακοῦ ζητήματος καὶ τῶν σκληρῶν διωγμῶν ἐναντίον τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἀγωνιῶντων διὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας εὐσεβῶν Γ.Ο.Χ. (Παλαιοημερολογιῶν)*, Ἀθήνα 1961, σ. 64. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἔργα —στὴν οὖτως ἢ ἄλλως γλίσχρα βιβλιογραφία— πού διαπραγματεύονται τὸ παλαιοημερολογικὸ ζήτημα. Ὁ συγγραφέας ὑπῆρξε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἡγετικὸ στέλεχος τῆς κίνησης.

6. «Κῶδιξ Πρακτικῶν Ἱεραρ. Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας» (Κ.Ι.Σ.Ι.), σ. 105-109, καθὼς καὶ Χριστόδουλος Κ. Παρασκευαΐδης, *Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ θεώρησης τοῦ παλαιοημερολογικοῦ ζητήματος κατὰ τε τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήνα 1985, σ. 98, σημ. 89.

7. *Θρησκευτικὴ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* (Θ.Η.Ε.), στὸ λῆμμα «Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος», Ἀθήνα 1968.

8. *Στὸ ἴδιο*, σ. 41.

9. *Ἐκκλησία*, 1 (1923-1924), 400.

σποραδικές και περιορισμένης ἐμβέλειας, ἀφοῦ «ἡ μεταβολὴ τοῦ ἡμερολογίου δὲν συνήτησεν (...) πολυπληθῆ ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ διαμαρτυρίαν»¹⁰, ἐνῶ κάπως ὑπερβολικὴ —καὶ στὰ πλαίσια τῶν ὀξυμένων σχέσεων ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ παλαιοημερολογιτῶν— φαίνεται ἡ ἀποψη ὅτι «ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς οὐδεμία ἀντίδρασις παρουσιάσθη ἐκ μέρους τοῦ ὄχλου»¹¹. Σημασία ἔχει ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἰσχὺ πού εἶχαν οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις, εἶχε συσταθεῖ ὁ πρῶτος ἐπίσημος Σύλλογος, ὁ ὁποῖος, μάλιστα, σύντομα θὰ εἶχε τὴν ἐπίσημη θεσμικὴ ἀναγνώριση τῆς Πολιτείας.

Ἀπὸ τοὺς πρῶτους μῆνες οἱ παλαιοημερολογίτες θὰ ἀπευθυνθοῦν πρὸς τὴν πολιτικὴ ἡγεσία, μὲ ὑπόμνημα πρὸς τὴν Δ' Συντακτικὴ Ἐθνοσυνέλευση¹², κάτι πού στὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ ἐπαναλαμβάνεται σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα. Στὸ ἴδιο διάστημα ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία δείχνει μᾶλλον αἰφνιδιασμένη ἀπὸ τὶς πρῶτες αὐτὲς ἀντιδράσεις ἢ τουλάχιστον φαίνεται νὰ μὴν ὑποπτεῖται ὀλόκληρη τὴ διάσταση τοῦ προβλήματος καὶ ἀρκεῖται σὲ μιὰ παραινετικὴ Ἐγκύκλιο τῆς Ἱεραῆς Συνόδου, πού ἐκδίδεται στίς 8 Ἀπριλίου τοῦ 1924, ἐπιχειρώντας «νὰ διαφωτίσει (...) ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς γενομένης “διορθώσεως” τοῦ Ἰουλιανοῦ Ἡμερολογίου»¹³. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Πολιτείας δὲν ὑπῆρξε καμία ἀπολύτως ἀντίδραση σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1924, ἀφοῦ τὸ παλαιοημερολογιτικὸ βρισκόταν σὲ ἐμβρυώδη ἀκόμη μορφή καὶ δὲν συνιστοῦσε κάποια ἄξια λόγου κίνηση. Τὸ 1925 ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία φαίνεται καθησυχασμένη θεωρώντας τὸ ὅλο θέμα «καὶ τοῦ ἐλαχίστου λόγου ἀνάξιον»¹⁴. Ὡστόσο, τὸν Ἰανουάριο τοῦ ἴδιου χρόνου σημειώθηκαν τὰ πρῶτα αἱματηρὰ ἐπεισόδια, ὅταν ὁμάδα παλαιοημερολογιτῶν θέλησε νὰ ἐορτάσει τὰ Θεοφάνεια, σύμφωνα μὲ τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, στὸ Παλαιὸ Φάληρο. Ἡ τελετὴ ματαιώθηκε μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς Ἀστυνομίας καὶ «ἐνὸς λόγου πεζικοῦ», σημειώθηκαν ἐπεισόδια καὶ ἀκολούθησαν συλλήψεις εἰκοσιεννέα ἀτόμων¹⁵.

10. Χρυσόστομος Νασιλμης, *Ἡ ἡμερολογιακὴ καινοτομία ἐξ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς, Ἡ Φωνὴ τῆς Ὀρθοδοξίας* (στὸ ἐξῆς: *Η.Φ.Ο.*), 20ήμερον ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γνησίων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, φ. 86, 1950, σ. 3.

11. Ἀποψη τοῦ Θεσσαλιώτιδος Ἱεζεκιήλ, στὸ *Ἐκκλησία* (1937), 103.

12. *Αἰτήσεις τοῦ Συλλόγου τῶν Ὀρθοδόξων πρὸς τὴν Σεβαστὴν Δ' Ἐθνοσυνέλευση τῶν Ἑλλήνων περὶ ἄρσεως τοῦ γενομένου θρησκευτικοῦ Σχίσματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθήνα 12 Δεκεμβρίου 1924.

13. Χριστόδουλος Κ. Παρασκευαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 131-132. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπίσημη θέση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἦταν ὅτι δὲν εἰσῆχθη τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, διότι αὐτὸ ἀντέκειτο στὰ δόγματα τῶν ἐπτά Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀλλὰ ὅτι ἔγινε διόρθωση τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀφοῦ διατηρήθηκε τὸ Πασχάλιο, σύμφωνα μὲ τὴ μακραίωνη ὀρθόδοξη παράδοση.

14. *Ἐκκλησία* (1925), 18.

15. *Θ.Η.Ε.*, *ὁ.π.*, 818. Ἀκόμη Ἰωακείμ, Μητροπολίτου Δημητριάδος, *Τὸ Παλαιο-*

Τὸ 1926 ἀποτελεῖ τὸν χρόνον ἀπαρχῆς τῆς ἀρτιότερης ὀργάνωσης τῶν παλαιοημερολογιατῶν. Ὁ «Σύλλογος τῶν Ὁρθοδόξων» μετονομάστηκε σὲ «Ἑλληνικὴ Θρησκευτικὴ Κοινότητα τῶν Γνησίων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν» (στὸ ἐξῆς: Γ.Ο.Χ.), ἰδρύθηκαν παραρτήματα σὲ πολλὰς πόλεις καὶ χωριά, ἐνῶ ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο δημοσιογραφικὸ τους ὄργανο, ἡ ἐφημερίδα «Κῆρυξ τῶν Ὁρθοδόξων»¹⁶. Ἡ ἱδρυση ναῶν καὶ μοναστηριῶν, ποὺ θὰ ἀκολουθήσει, θὰ σημειώσει ἔκτοτε σημαντικὴ αὐξηση, ἐνῶ γιὰ τὴ λατρευτικὴ ἐξυπηρέτηση τῶν πιστῶν θὰ ἐπιστρατευτοῦν ἱερομόναχοι ἀπὸ τὸ «Ἅγιον Ὄρος, οἱ ὁποῖοι προσκλήθηκαν γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο σὲ παραρτήματα ἔπου δροῦσαν συμπαγεῖς πυρῆνες παλαιοημερολογιατῶν. Στὴν ἴδια τὴν Ἀθωνικὴ πολιτεία τὸ ζήτημα τοῦ ἡμερολογίου θὰ προκαλέσει διχασμὸ μεταξὺ τῶν μοναχῶν, ἀφοῦ, ἐνῶ ὅλες οἱ μονὲς διατήρησαν τὸ Ἰουλιανό, ὑπῆρξαν οἱ ἀδιάλλακτοι ἐκεῖνοι ποὺ διέφραξαν τὴ σχέση τους μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο θεωρώντας το ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἡμερολογιακὴ μεταβολή. Οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ συνέστησαν τὸ 1926 τὸν «Ἱερὸ Σύνδεσμο Ζηλωτῶν Μοναχῶν»¹⁷ καὶ ἔγιναν οἱ κύριοι τροφοδότες σὲ ἱερατεῖο τῶν ἀνά τὴν ἐπικράτεια ὀπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου. Ὁ «Σύνδεσμος» αὐτὸς ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται νομικῶς τὸ 1927, ἀφοῦ με τὸν νέο Καταστατικὸ Χάρτη τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπαγορεύθηκε (ἄρθρο 183) κάθε σύσταση Σωματείου ἢ Ὁργανώσεως μοναχικῆς, ἀλλὰ τὰ μέλη του συνέχισαν τὴ δράση τους μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ «Ἅγιον Ὄρος, μὲ συνέπεια νὰ ἐκτοπισθοῦν ἀπὸ τίς μονὲς τους δεκαεννέα «Ζηλωτές»¹⁸. Πρωτοστάτης σὲ αὐτὴν τὴν κίνηση φέρεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ μοναχὸς Ἀρσένιος Κοττέας —ρουμανικῆς καταγωγῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία¹⁹, «Λακεδαίμων» σύμφωνα μὲ τοὺς Γ.Ο.Χ.²⁰— ἀπὸ τὴ σκῆτη τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς Μεγίστης Λαύρας.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι ἡ ἀντίδραση τῶν ὀπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ὅχι μόνον δὲν κόπασε, ἀλλὰ ἀντιθέτως διογκωνόταν, ζήτησε τὴ συνδρομὴ τοῦ κράτους, μὲ σκοπὸ νὰ διαλύσει τὴν ὀργάνωση Γ.Ο.Χ., ἐνῶ ἐπιχείρησε μὲ τὴν ἴδια παραινετικὴ ἐγκύκλιο (16/4/1926) νὰ δια-

ημερολογιακὸν ζήτημα ἐν Ἑλλάδι, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἰούλιος 1952, σ. 15.

16. Καραμῆτσος-Γαμβρούλιας, ὅ.π., σ. 73 καὶ Θ.Η.Ε., ὅ.π., 818.

17. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὅ.π., σ. 185, ὑποσημ. 198. Γιὰ τὴν ἀφιξὴ ἀπὸ τὸ «Ἅγιον Ὄρος ἱερέων πρὸς ἐξυπηρέτηση τῶν παλαιοημερολογιατῶν, στὰ πρῶτα τουλάχιστον χρόνια, βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, Ἀκριβὴς θέσις τοῦ Ἡμερολογιακοῦ ζητήματος - ἱστορία - συνέπεια - πανελλαδικὸν συνέδριον, ἔκδοσις Φωνῆ τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἀθήνα 1950, σ. 23 καὶ 75.

18. Ζηλωτῶν Ἁγιορειτῶν Πατέρων, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ. Ἑλλάδος, Ἀγ. Ὄρος 1973, σ. 11.

19. Ἐκκλησία (1928), 21.

20. Γρηγόριος Εὐστρατιάδης, Ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια περὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου, Ἀθήνα 1929, σ. 217-218.

φωτίζει τὸ λαὸ γιὰ τὸ ζήτημα²¹ χωρὶς ὅμως νὰ πετύχει τίποτα, ἀφοῦ οἱ ἐντάσεις καὶ τὰ ἐπεισόδια συνεχίσθηκαν.

Ἡ παράταξη τῶν Γ.Ο.Χ. πού εἶχε ἐνισχύσει τὰ κοινωνικά της ἐρείσματα, ὑποστηριζόταν ἀπὸ μιὰ ἀθηναϊκὴ ἑφημερίδα, τὸ «Σκρίπ», καὶ τὸν ἀντιβενιζελικὸ βουλευτὴ Κυκλάδων Δ. Βοκοτόπουλο²². Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ 1927 τὸ περιοδικὸ «Ἀνάπλασις», τὸ ὁποῖο ἐξέφραζε ἀνεπίσημα τὴς ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας, διαμαρτυρόταν, ὅτι ὁ Ὑπουργὸς Θρησκευμάτων ἀΰψωσε φωνὴν συμπαθείας ὑπὲρ τῶν παλαιοημερολογιτῶν²³, δείχνοντας ἔτσι ὅτι τὸ ζήτημα προσλάμβανε πλέον, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκκλησιαστικές, καὶ πολιτικὲς διαστάσεις. Εἶχε προηγηθεῖ ἀπόφαση τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργοῦ, στίς 22 Δεκεμβρίου 1926, μὲ τὴν ὁποία ἐπιτρεπόταν ἡ ἀκόλυτη τέλεση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν Γ.Ο.Χ. στοὺς ἰδιόκτητους ναοὺς τους. Μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση εὐθυγραμμίστηκε καὶ ὁ Ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν Π. Τσαλδάρης²⁴. Τὴν περίοδο ἐκείνη οἱ παλαιοημερολογίτες προχωροῦν στὴν ὀργάνωση τοῦ ἀγώνα τους, μὲ σύσταση παραρτημάτων σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἴδρυση μοναστηριῶν, κυρίως στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ἀθωνικῆς πολιτείας, κτίσιμο ναῶν ὅπου ἐπιτελοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα καὶ τὴς λειτουργίες μὲ ἱερεῖς προσκαλεσμένους ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐνῶ σὲ θεσμικὸ ἐπίπεδο προβαίνουν στὴν ἀποστολὴ ὑπομνημάτων καὶ διαμαρτυριῶν πρὸς τὴν Πολιτεία ἐπικαλούμενοι τὴς συνταγματικὲς ἐλευθερίες καὶ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματα. Ἀκόμη περισσότερο, προχωροῦν στὴ σύσταση γυναικείας ὀργάνωσης μὲ τὸν τίτλο «Ἐνωσις Κυριῶν τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκευτικῆς Κοινότητος τῶν Γνησίων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν» καὶ ὀργάνωσης νεολαίας μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἐνωσις τῶν Νέων Γνησίων Χριστιανῶν τῆς Ἑλλάδος», πού συνοδεύονται καὶ ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ περιοδικοῦ, τὴν «Ὀρθόδοξον Νεολαίαν»²⁵.

Ἡ περίοδος 1928-1935 χαρακτηρίζεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρτιότερη ὀργάνωση τῶν Γ.Ο.Χ., ἀπὸ τὴν ἀδιαλλαξία πού τήρησε ἀπέναντί τους ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία καὶ τὴν ἀμχανία τῆς Πολιτείας. Στὴν προκειμένη περίπτωση οἱ κυβερνήσεις τῆς περιόδου βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν πίεση καὶ τῶν δύο πλευρῶν: τῆς θεσμοθετημένης ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς ἀφενὸς καὶ μιᾶς σημαντικῆς μερίδας πολιτῶν, πού χωρὶς νὰ ἀφίστανται ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, συνιστοῦν μιὰ ξεχωριστὴ κοινότητα καὶ λειτουργοῦν ὡς ὁμάδα πίστεως πρὸς τὴν

21. Κώδιξ Πρακτικῶν Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, (Κ.Δ.Ι.Σ.), 1921-1927, σ. 410-411.

22. Ἄνθιμος Ρούσσας, *Τὸ παλαιοημερολογιακὸν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 50ετίας ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ζητήματος αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1975, σ. 22.

23. Ἀνάπλασις (1927), 118.

24. Καραμήτσος-Γαμβρούλιας, ὁ.π., σ. 75-76.

25. Γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν Γ.Ο.Χ. ἐκείνης τῆς περιόδου, βλ. Καραμήτσου-Γαμβρούλιας, ὁ.π., σ. 73-114, ὅπου καὶ τὰ ὑπομνήματα πρὸς τὴς πολιτικὰς Ἀρχές. Ἀκόμη, βλ. Θ.Π.Ε., ὁ.π., 818.

ἐξουσία καὶ τὰ κόμματα. Πάντως, ἡ στάση αὐτὴ τῆς Ἐκκλησίας θὰ πυροδοτήσει νέες ἐντάσεις, θὰ σημειωθοῦν νέα ἐκτεταμένα ἐπεισόδια, σὲ τέτοιο βαθμῶ, μάλιστα, ποὺ ὁ ἀντίκτυπός τους θὰ ἔχει συνέπειες καὶ μέσα στοὺς κόλπους της. Ἦδη ἐντὸς τῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τρεῖς Μητροπολίτες —ὁ Κασσανδρείας, ὁ Δημητριάδος καὶ ὁ Ἐλευθερουπόλεως— τηροῦν φιλικὴ πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. στάση καὶ ζητοῦν τὴν ἐπανεξέταση τοῦ ὕλου θάματος, ἀλλὰ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἱεραρχῶν συνεχίζει νὰ υἱοθετεῖ μιὰ ἄκαμπτη καὶ σκληρὴ θέση²⁶. Ἀνάλογη στάση τηρεῖ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ζητώντας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴ συνδρομὴ της «διὰ πάντων δυνατῶν μέσων» ἐναντίον αἰεὶ τοὺς ἀφηνιάσαντας ἀνιέρους ψευδοζηλωτῶν²⁷.

Ἡ ἐφεκτικὴ καὶ ἐπαμφοτερίζουσα στάση τῆς Πολιτείας συνεχίσθηκε, παρὰ τὶς πιέσεις τῆς Ἐκκλησίας, γεγονὸς ποὺ προκάλεσε τὴ δυσφορία τῶν Ἱεραρχῶν, οἱ ὁποῖοι διέβλεψαν ἐξυπηρέτηση κομματικῶν σκοπιμοτήτων καί, μάλιστα, ἀύποθαλπομένην τὴν ἀντίστασιν τῶν ἐκμεταλλευτῶν τῆς εὐσεβείας τοῦ λαοῦ²⁸. Τὸ 1934 ὁ πρωθυπουργὸς Π. Τσαλδάρης, σὲ συνάντησιν ποὺ εἶχε μὲ ἐπιτροπὴ Μητροπολιτῶν, ἀντιπρότεινε τὴ διεξαγωγὴ δημοψηφίσματος γιὰ τὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα, κάτι ποὺ ἀρνήθηκε ἡ Ἐκκλησία. Ἀποκαλυπτικὴ τῆς στάσεως τῆς κυβέρνησεως, στὴν προκειμένη περίπτωσι, εἶναι ἡ δῆλωσις τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅτι «ἡ Κυβέρνησις δὲν λαμβάνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπ' ὄψιν μόνον τοὺς Νόμους, ἀλλὰ καὶ τὴν σκοπιμότητα, διὸ καὶ αἱ προηγούμεναι Κυβερνήσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἀδικεῖ, ἔλαβον τοιαῦτα μέτρα, πρὸς ἐξοικονόμησιν τῆς καταστάσεως (...) διότι τόσον ἡ Ἐκκλησία ὅσον καὶ τὸ Κράτος δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς [δηλ. τοὺς Γ.Ο.Χ.] εἰς τοὺς δρόμους»²⁹.

Στὴ στάση ὅλων τῶν κυβερνήσεων ἐκείνης τῆς περιόδου φαίνεται νὰ πρυτανεύει ἡ λογικὴ τοῦ πολιτικοῦ κόστους. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, ὅταν ἐπικαλεῖται τὴν στάση τῶν προηγούμενων κυβερνήσεων πάνω στὸ ζήτημα, ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἀναμφίλεκτη πραγματικότητα: στὸ ὅτι οἱ διώξεις τοῦ ὀρθοσκυτικού φρονήματος τῶν Γ.Ο.Χ., ἀλλὰ καὶ οἱ συλλήψεις τῶν ἱερέων τους, γίνονταν μετὰ ἀπὸ ἐπίκλησιν τῶν κατὰ τόπους Μητροπολιτῶν, ὅπως προαναφέρθηκε, πρὸς τὰ διωκτικὰ ὄργανα τῆς Πολιτείας, καθὼς ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία ἐνιωθε νὰ τραυματίζεται τὸ κύρος της ἀπὸ τὴ συνεχὴ ἀύξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλαισημερολογιτῶν. Πράγματι, ἡ προηγηθεῖσα τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος κυβέρνησις τοῦ Ἐ. Βενιζέλου στὴν τετραετία 1928-1932 ἀδυνατοῦσε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα, τηρόντας μιὰ στάση ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποσιώπησιν καὶ

26. Κ.Ι.Σ.Ι. (1933-1934), σ. 47 κ.εξ.

27. Ἐκκλησία (1933), 353, ὅπου καὶ ἡ ἐπιστολὴ τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1933 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

28. Ἐκκλησία (1933), 413.

29. Κ.Δ.Ι.Σ. (1933-1935), σ. 146.

τήν ἀδιαφορία ἕως τῆ συμπάθεια πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ συζήτηση ποὺ διεξήχθη στὴ Βουλὴ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1931 μετὰ ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ βουλευτῆ τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Γ. Ροδόπουλου καὶ ἀφοροῦσε τὶς διώξεις ποὺ ὑφίσταντο οἱ Γ.Ο.Χ. ἀπὸ τὴν ἀστυνομία³⁰. "Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ συζήτηση τήρησαν θετικὴ στάση ἔναντι τῶν παλαιοημερολογιτῶν, μὲ ἐξαιρέση, ἴσως, τὸν Ἀλέξανδρο Παπαναστασίου. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς «Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως» ὑπῆρξε ὁ μόνος ποὺ διέβλεπε στὴν κίνηση τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ πολιτικὴ χροιά καὶ ὑποκίνηση ὑποδεικνύοντας ὡς ὑπεύθυνους τόσο τὰ στελέχη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος ὅσο καὶ ὀρισμένα στελέχη τῶν «Φιλελευθέρων» τοῦ Βενιζέλου³¹.

Ὡστόσο, ὁ Παπαναστασίου τάσσεται κατὰ τῶν διώξεων τῶν παλαιοημερολογιτῶν, ἐπικαλούμενος τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι θεωρεῖ πὼς τὸ ζήτημα αὐτὸ «ἐξευτελίζει τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν». Εἶναι ὁ μόνος πολιτικὸς ἀρχηγὸς ποὺ ὑποστήριξε μὲ ἐπίταση ὅτι τὸ ζήτημα ποὺ ἀνέκυψε μετὰ τὸ 1924 εἶχε πολιτικὴ ὕψη καὶ ἐξυπηρετοῦσε κομματικὲς σκοπιμότητες, κυρίως τῶν «Λαϊκῶν». Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, ἀντιθέτως, θεωροῦσε ὅτι ἔγινε κάποια προσπάθεια πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἡμερολογιακῆς μεταβολῆς, ἀλλὰ «ὄχι βέβαια ἀπὸ τὸ Λαϊκὸ κόμμα». Ἀποψὴ ποὺ βέβαια ξενίζει, ἀνληφθεὶ ὑπόψη τὸ κλίμα τῆς κομματικῆς ἀντιπαράθεσης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν Μεσοπόλεμο, ἀλλὰ ποὺ εἶναι ἀπολύτως σύμφωνη μὲ τὴ «συμπάθεια» μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπιζε, σύμφωνα μὲ τὶς δηλώσεις του, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων τοὺς Γ.Ο.Χ. Στὴ συζήτηση ἐκείνη ὁ πρωθυπουργὸς φάνηκε νὰ προσπαθεῖ νὰ ἰσοροπήσει μεταξὺ τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, τὸ γόητρο καὶ τὸ κύρος τῆς ὁποίας ὑπερασπιζόταν, καὶ τῆς κίνησης τῶν παλαιοημερολογιτῶν, οἱ θρησκευτικὲς ἐλευθερίες τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ προστατευθοῦν σύμφωνα μὲ τὴ συνταγματικὴ ἐπιταγή. Ὡς λύση πρότεινε τὴ σύσταση ἰδιαιτέρης Ἐκκλησίας μὲ τὴν «ἐκλογὴ ἱερέων καὶ ἐπισκόπων ἀκόμη, διότι δὲν εἶναι οὔτε αἱρετικοὶ οὔτε σχισματικοὶ οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον». Στὴν ἴδια συζήτηση ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολίτευσης Π. Τσαλδάρης θεωροῦσε ὅτι οἱ παλαιοημερολογίτες «ἀναχωροῦν ἀπὸ πεπλανημένας θρησκευτικὰς πεποιθήσεις» μὲν, ἀλλὰ προασπίσθηκε μὲ πάθος τὸ δικαίωμά τους νὰ τελοῦν ἀκωλύτως τὶς θρησκευτικὲς τους τελετές, νὰ παύσουν οἱ ἐναντίον τους διώξεις, πόσο μᾶλλον ἀφοῦ εἶναι

30. Ἐφημερίς τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς — Συνεδριάσεις 23ης-22ας Ἰανουαρίου 1931, σ. 541-547.

31. Στὸ Λαϊκὸ Κόμμα εἶχε ἐπιτεθεῖ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ τὸ 1934 σὲ συζήτηση τῆς Βουλῆς καὶ μὲ ἀφορμὴ τὶς διώξεις κατὰ τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου. Βλ. Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, *Μελέτες - Λόγοι - Ἀρθρα*, ἐπιμέλεια Ε. Λευκοπαρίδη, Ἀθήνα 1957, ἐπανέκδοση Μορφωτικὸ Ἰνστιτοῦτο Α.Τ.Ε., Ἀθήνα 1988, τ. Β', σ. 760.

«μία πληθὺς ἀνθρώπων, ἡ ὁποία δὲν κατεργάζεται τίποτε κατὰ τοῦ Κράτους, ἡ ὁποία δὲν κατεργάζεται τίποτε κατὰ τῆς Κοινωνίας, ἡ ὁποία δὲν κατεργάζεται τίποτε κατὰ τῆς θρησκείας». Τὸ γεγονός ἔτι οἱ Γ.Ο.Χ. ἦταν νομοταγεῖς στὴν οὐσία δὲν τὸ ἀμφισβητοῦσε κανένα κόμμα³². Τὸ διατράνωαν μὲ κάθε εὐκαιρία οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὰ ἔντυπα καὶ τὶς ἀνακοινώσεις τους, ἀλλὰ προφανῶς, δὲν ἔπειθαν τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία, ποὺ τοὺς θεωροῦσε ταραξίες, μιὰ «ὀμάδα ἀξέστων καὶ φανατικῶν μοναχῶν», οἱ ὁποῖοι «ἀπειλοῦσι νὰ καταρρακώσωσι τελείως τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους»³³.

Ἱερά Σύνοδος τῶν Γ.Ο.Χ.: μία ἄλλη Ἐκκλησία

Αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἔλειπε ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν Γ.Ο.Χ., προκειμένου νὰ καταστοῦν Ἐκκλησία, ὅπως εἶχε ζητήσει ὁ Βενιζέλος τὸ 1931, δηλαδὴ οἱ ἐπίσκοποι, πραγματοποιήθηκε τὸ 1935. Εἶχαν προηγηθεῖ ἐπανειλημμένες προσπάθειες ἐκ μέρους τῶν Γ.Ο.Χ. νὰ θέσουν ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀγῶνα τους τοὺς ἱεράρχες, μὲ κυριότερη ἐκείνη ποὺ ἀφοροῦσε τοὺς ῥώσους πρόσφυγες ποὺ ἔδρευαν στὸ Κάρλοβιτς τῆς Σερβίας ὑπὸ τὸν Κιέβου Ἀντώνιο καὶ οἱ ὁποῖοι ἀκολουθώντας τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο τηροῦσαν φιλικὴ στάση πρὸς τοὺς ἑλλήνες παλαιοημερολογίτες³⁴. Ἡ συμπαράσταση, ἐξάλλου, πρὸς τὴν κίνηση τῶν ἐλλήνων ὀπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου ἐκφραζόταν ἐμμέσως, ἂν καὶ ὄχι ρητῶς, ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα Σερβίας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, τὰ ὁποία, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τὴν εἰσαγωγή τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου στὶς Ἐκκλησίες τους, ἔδιναν ἔρισμα στὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐλλήνων παλαιοημερολογητῶν³⁵.

Στις 26 Μαΐου τοῦ 1935, λοιπόν, τρεῖς Μητροπολίτες, ὁ Δημητριάδος Γερμανός, ὁ πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος καὶ ὁ Ζακύνθου Χρυσόστομος, ἐτέλεσαν λειτουργία σὲ νὰ τῶν παλαιοημερολογητῶν καὶ διακήρυξαν ὅτι τίθενται ἐπικεφαλῆς τῆς κίνησης τῶν Γ.Ο.Χ. Μὲ «Διάγγελμα πρὸς τὸν Εὐσεβῆ Ὁρθόδοξον Ἑλληνικὸν Λαόν» ἐξηγοῦσαν τοὺς λόγους ποὺ τοὺς ὤθησαν σὲ αὐτὴν τὴν ἐνέργεια, ἐπικαλούμενοι τὴν ἀνάγκη τῆς τήρησης τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν

32. Ὑπῆρξαν ἀντιδράσεις μεμονωμένων βουλευτῶν κατὰ τῶν παλαιοημερολογητῶν, στὴν ἴδια συζήτηση, ὅπως τῶν Ε. Κουλουμβάκη, Α. Θεολογίτη, Ι. Παπαφλέσσα καὶ Κ. Βουδούρη, οἱ ὁποῖοι μὲ παρεμβάσεις τους καταφέρθηκαν μὲ δριμεῖς χαρακτηρισμούς κατὰ τῶν Γ.Ο.Χ. θεωρώντας τους «δημοκόπους» καὶ «κατεργαρίους». Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Κουλουμβάκης ἀνῆκε τότε στὸ Κόμμα Φιλελεύθερων, ὁ Θεολογίτης καὶ ὁ Βουδούρης στὴ «Δημοκρατικὴ Ἐνωση» τοῦ Παπαναστασίου καὶ ὁ Παπαφλέσσας στὸ Λαϊκὸ Κόμμα.

33. *Πάνταως*, Ἑβδομαδιαῖον δελτίον τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, 1934, σ. 785.

34. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὁ.π., σ. 231.

35. Στὸ ἴδιο, ὁ.π., σ. 120-124, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἀπόρριψη τοῦ νέου ἡμερολογίου ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας Φώτιο τὸ 1924. Τὸ συγκεκριμένο Πατριαρχεῖο προχώρησε στὴν ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ τὸ 1928, δύο χρόνια μετὰ τὴν ἀνάρρηση στὸ θρόνο τοῦ Μελετίου Μεταξάκη.

παραδόσεων, ενώ ανακοίνωσαν, ταυτόχρονα, ότι διακόπτουν την επικοινωνία με τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο, επειδή τον θεωρούσαν «σχισματικό» και καλούσαν την επίσημη Έκκλησία να επαναφέρει το Ίουλιανό ημερολόγιο³⁶. Το «Διάγγελμα» ακολουθήσε «Προκήρυξις πρὸς τὸν ἐφημεριακὸν Κλήρον καὶ τοὺς Μοναχοὺς τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου»³⁷ με παρεμφερές περιεχόμενο.

Ἡ ἐκ μέρους τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀντίδραση ὑπῆρξε ἄμεση: παρέπεμψε στὸ ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριο τοὺς τρεῖς μητροπολίτες καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τὴ συνδρομὴ της γιὰ τὴν πάταξη τῆς κίνησής³⁸. Ἀλλὰ οἱ τρεῖς μητροπολίτες, παλαιοημερολογίτες πλέον, προέβησαν σὲ χειροτονίες τεσσάρων νέων ἐπισκόπων τὸν Ἰούνιο τοῦ ἴδιου χρόνου, συγκροτώντας ἔτσι τὴν ἑπταμελὴ Σύνοδο τῶν Γ.Ο.Χ. Ἡ διόγκωση τοῦ προβλήματος ὑποχρέωσε τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία νὰ λάβει κατασταλτικὰ μέτρα μετὰ τὴ συνδρομὴ τῆς Πολιτείας: ἀπέστειλε τοὺς τρεῖς μητροπολίτες σὲ ἀπομονωμένες μονὲς μετὰ πενταετὴ ἀποκλεισμό, ἀφοῦ προηγουμένως τοὺς καθαίρεσε καὶ τοὺς ὑπήγαγε στὴν τάξη τῶν μοναχῶν³⁹. Τὴν ἀπόφαση αὐτὴ ἀκολούθησαν βίαια ἐπεισόδια στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, ὅταν οἱ Γ.Ο.Χ. συγκρούστηκαν με ἀστυνομικὲς δυνάμεις ἔξω ἀπὸ τὸ Συνοδικὸ Μέγαρο. Ἡ πλευρὰ τους ὑπολόγισε πάνω ἀπὸ ἑκατὸ τοὺς τραυματίες, ἐνῶ παραλλήλως τὰ γεγονότα μετὰ τὰ «Εὐαγγελικὰ» τοῦ 1901⁴⁰. Ὡστόσο, ἡ δυναμικὴ στάση τῆς Πολιτείας δὲν ἰσοδυναμοῦσε, σὲ καμία περίπτωση, μετὰ μιὰ ἀναφανδὸν ἀποδοκιμασία τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἐκ μέρους τῆς κυβέρνησης Π. Τσαλδάρη. Ἦταν φανερὴ ἡ ἀμηχανία της, καθὼς ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσει τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ φαινόταν νὰ υπολογίζει πολὺ τὸ πολιτικὸ κόστος σὲ μιὰ περίοδο πολιτικῆς ἀστάθειας. Ὁ βενιζελικὸς τύπος καὶ ἡ ἀντιπολίτευση ἐβαλλαν συλλήβδην κατὰ τῆς κυβέρνησης τῶν «Λαϊκῶν», ἐπιχειρώντας νὰ ἀποκομίσουν κομματικὰ ὀφέλη, ἀφοῦ εἶχαν ταυτίσει τοὺς Γ.Ο.Χ. με τοὺς πολιτικούς τους ἀντιπάλους. Ἦδη τὸ προπύργιο τοῦ βενιζελισμοῦ, τὸ *Ἐλευθερον Βῆμα*, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐνέργεια τῶν τριῶν μητροπολιτῶν, ἀπέδωσε εὐθύνες στὸν πρωθυπουργὸ Π. Τσαλδάρη, επειδὴ «ἡ κυβέρνησις τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος [ὑπῆρξε] κυριότατα ὑπεύθυνος διὰ τὴν παρά-

36. Ὁλόκληρο τὸ περιεχόμενο τοῦ «Διαγγέλματος», βλ. Ἐλευθέριος Χρ. Γκουτζίδης, *Ἐλεγχοὶ καὶ ἀνατροπὴ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ «Δημητριάδος» Χριστόδουλου Παρασκειαΐδη*, ἐκδ. *Κήρυκος Γνησίων Ὁρθοδόξων*, Ἀθήνα 1985, σ. 94-96.

37. *Ἔθνος*, 27 Μαΐου 1935 καὶ *Πρωΐα*, 28 Μαΐου 1935.

38. *Καθημερινή*, 28 Μαΐου 1935.

39. *Ἐκκλησία* (1935), 191-195 καὶ *Πάνταυος* (1935), 439.

40. *Κήρυξ Ὁρθοδόξων*, 19 Ἰουνίου 1935. Πρβ. ἀκόμη τὴν περιγραφή τῆς συγκέντρωσης στὴν ἐφ. *Ἐλευθερον Βῆμα*, 15 Ἰουνίου 1935, ἔπου καὶ ἡπιότεροι χαρακτηρισμοί. Ἀκόμη, στὴν ἴδια ἐφημερίδα, 3 Ἰουνίου 1935, βλ. γιὰ ἐκτεταμένα αἰματηρὰ ἐπεισόδια καὶ συλλήψεις παλαιοημερολογιτῶν στὸν Ἰ.Ν. Ὑπαπαντῆς Κερατσίνου.

δοξὸν ἐξέλιξιν πὺρ ἐπῆρε αὐτὴ ἢ ὑπόθεσις», ἐνῶ κατήγγειλε ὅτι οἱ Γ.Ο.Χ. «συνδεόμενοι ἀπὸ ἐτῶν μὲ πολιτευτὰς τοῦ λαϊκοῦ κόμματος ἐρυμουλκήθησαν ὑπὸ πρῶν γνωστοῦ παλαιομερολογίτου βουλευτοῦ καὶ ἄλλων εἰς τὸ κόμμα τῶν βασιλοφρόνων»⁴¹.

Τὴν ἴδια στιγμή πὺρ ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Δ. Χατζίσκος δὴλωνε, ὡς Πόντιος Πιλάτος, ὅτι ἡ «Ἱερὰ Σύνοδος εἶναι ἐλευθέρη νὰ πράξη ὅ,τι νομίζει», οἱ Θ. Σοφοῦλης καὶ Θ. Πάγκαλος ζητοῦσαν τὴ λήψη μέτρων κατὰ τῶν παλαιομερολογιτῶν, ἀναμένοντας ἢ κυβέρνησις «νὰ πατάξῃ τοὺς τρεῖς ταραξίαις»⁴². Ἡ χώρα βρισκόταν σὲ προεκλογικὴ περίοδο καὶ ἦταν σαφὲς ὅτι πολλοὶ ὑποψήφιοι βουλευτὰς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος πίεζαν τὴν κυβέρνησις νὰ τηρήσει οὐδέτερη στάση ἢ τουλάχιστον νὰ δίνει ἐλπίδες στοὺς παλαιομερολογίτες, ἐπισείοντας τὸν κίνδυνον «καταψηφίσεως» στὶς ἐκλογάς⁴³. Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, ταυτόχρονα, στηλίτευε τὴν «ἀδιαφορίαν» πὺρ ἐπιδείκνυε ἢ κυβέρνησις «χάριν τῶν παλαιομερολογικῶν ψήφων»⁴⁴. Τὸ ὀξύμωρον ἦταν, ὡστόσο, ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Γ.Ο.Χ., λόγῳ τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν δύο μητροπολιτῶν τοὺς⁴⁵, δὴλωσαν ὅτι «μεθίστανται εἰς τὴν ἀντίθετον τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆν παράταξιν»⁴⁶, δίνοντας, γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἔγερση τοῦ ὅλου ζητήματος, πολιτικὴ χροιά στὴν κίνησή τους. Ἡ ἀντίθετος πολιτικὴ παράταξις δὲν προσδιοριζόταν ἐπακριβῶς, ἀλλὰ μὲ δεδομένη τὴ στάση πὺρ εἶχαν τηρήσει τὰ βενιζελογενῆ κόμματα, συμπεραίνουμε ὅτι διολίσθησαν πρὸς τοὺς φιλομοναρχικούς, καθὼς, κατὰ μία ἄποψη, αὐτοὶ εἶχαν ὑποσχεθεῖ «ὅτι θὰ ἐπαναφέρουν τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον ἐν ἐπικρατήσῃ». Ἦταν ἡ ἐποχὴ, ὅπου ἀνακινήθηκε τὸ ζήτημα τῆς ἐπαναφορᾶς στὸ θρόνον τοῦ ἐκπτωτοῦ Γεωργίου Β', τόσο ἀπὸ στελέχη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, ὅσο καὶ ἀπὸ πρῶν βενιζελικούς, ὅπως ὁ Κονδύλης. Ἔτσι θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ἡ ἐπάνοδος στὴν Ἀθήνα τῶν δύο παλαιομερολογιτῶν ἀρχιερέων τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἴδιου ἔτους. Ἡ μετατροπὴ τῆς ποιῆς τῆς πενταετοῦς ἐξορίας σὲ τρίμηνη, φαίνεται ὅτι ἐκτιμήθηκε δεόντως ἀπὸ τοὺς Γ.Ο.Χ., ὅπως ἀποκάλυψε χρόνιαν μετὰ ὁ ἐπικεφαλῆς τοὺς Ἀρχιεπίσκοπος⁴⁷.

41. Ἐφ. Ἐλευθέρον Βῆμα, 28 Μαΐου 1935, καθὼς καὶ ἀνάλογη ἀρθρογραφία στὴν ἴδια ἐφημερίδα στὶς 9 Ἰουνίου 1935.

42. Στὸ ἴδιο, 29 Μαΐου 1935.

43. Στὸ ἴδιο, 30 Μαΐου 1935.

44. Στὸ ἴδιο, 1 Ἰουνίου 1935.

45. Πολὺ σύντομα, ὁ Ζακύνθου Χρυσόστομος μετέβαλε στάση, ὑπέβαλε μεταμέλεια στὴ Δ.Ι.Σ. καὶ ἀποκαταστάθηκε πλήρως, ἐνῶ παρόμοια στάση τήρησαν καὶ ἄλλοι δύο ἀπὸ τοὺς νεοεχειροτονηθέντες Μητροπολίτες, ὁ Μεγαρίδος Χριστόφορος καὶ ὁ Διαυλείας Πολυκαρπὸς, πὺρ ἐπίσης ἔγιναν δεκτοὶ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας.

46. Ἐκκλησία (1935), 191.

47. Ἐφ. Ἀνεξάρτητος, 9 Ἰουνίου 1935, ὅπου καὶ ἡ εἶδηση γιὰ τίς ὑποσχέσεις τῶν μοναρχικῶν. Γιὰ τὴν εὐαρέσκειαν τοῦ πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομου, βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυ-

Ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία ἔδειξε φανερά ἐνοχλημένη ἀπὸ τὴν ἐπαμφοτερίζουσα στάση τῆς Πολιτείας, τὴν ὁποία ἐρμήνευσε ὡς μικροπολιτικὴ τακτικὴ, πόσο μᾶλλον ἔταν οἱ ἐπανελθόντες ἀπὸ τὴν ἐξορία μητροπολίτες τῶν Γ.Ο.Χ. «ἐπωφελοῦμενοι διαφόρων πολιτικῶν μεταβολῶν», ἀναδιοργάνωσαν τὸν ἀγῶνα τους, χωρὶς νὰ ληφθοῦν ἐναντίον τους μέτρα, παρὰ τὸ αἶτημα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου⁴⁸. Στὴν προσπάθεια τῶν παλαιοημερολογιτῶν νὰ ἀποκτήσουν μιὰ ἐπίσημη θεσμικὴ ἐκπροσώπηση μετὰ τὴ συγκρότηση ἰδιαίτερης Συνόδου, ὀρθώθηκε ἀμέσως ἓνα τεῖχος ἀπὸ τὴ θεσμοθετημένη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, καθὼς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, τὴν κίνηση τῶν Γ.Ο.Χ. καταδίκασε μετὰ ἀνακοίνωσή της ἡ Θεολογικὴ Σχολή, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μετὰ ψήφισμά της, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο⁴⁹ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας⁵⁰. Εἰδικότερα, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο φαινόταν νὰ ἀνησυχεῖ περισσότερο, καθὼς ἡ κίνηση τοῦ πατᾶ Εὐθύμ, ἀκολουθοῦσε τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο καὶ οἱ κίνδυνοι προσελάμβαναν ἔθνικὸ χαρακτήρα⁵¹. Ἀπὸ τὴ μεριά τους οἱ ἐκάστοτε κυβερνήσεις εἶχαν μιὰ ὀμιχλώδη συμπεριφορὰ ἐναντι τοῦ ζητήματος καὶ σχοινοβατοῦσαν μεταξὺ διώξεων καὶ ἀπαγορεύσεων ἀπὸ τὴ μία καὶ ἀνοχῆς ἢ ἔστω ἐπιείκειας ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς ἡ πολιτικὴ τους ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία, περισσότερο, καὶ τίς κομματικὲς σκοπιμότητες. Ἐπικαλοῦνταν τὸ συνταγματικὸ δίκαιωμα τῆς ἐλευθέρης ὀρθοπευτικῆς λατρείας καὶ τὸ ἔκαναν συχνά, ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεωμένες νὰ ὑπερασπισθοῦν τό, πράγματι, τρωθὲν κύρος τῆς αὐτοκέφαλης ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. Στὴν πρώτη περίπτωσι, ἔδειχναν μιὰ ἐφεκτικὴ στάση ἐναντι αὐτῆς τῆς νομοταγοῦς πρὸς τὸ καθεστῶς —καὶ ἔχει μεγάλη σημασία αὐτὸ— σημαντικῆς μερίδας συντηρητικῶν πολιτῶν, ποὺ συνέχισαν νὰ ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο. Στὴ δευτέρη περίπτωσι, προέβαιναν σὲ διώξεις, κλείσιμο ναῶν, ἀποσχηματισμὸ ἱερωμένων καὶ σὲ ἐκτοπίσεις τῶν ἡγετῶν τους.

σόστομος, *Ἀκριβῆς θέσις*, ὁ.π., σ. 35, ὅπου ἐξάιρεται ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Ὀρθοπευμάτων τῆς κυβερνήσεως Κονδύλη, Θεόδωρος Τουρκοβασίλης «ὄστις... ἀπέδωσε τὴν ἐλευθερίαν». Γιά τὸ ἴδιο ζήτημα βλ. George Th. Maurogordatos, *Stillborn Republic - Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922, 1936*, University of California Press, 1983, σ. 271.

48. Σχετικὰ μετὰ τὴ διάστασι ἀπόψεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας γιά τὸ ζήτημα, σὺ Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὁ.π., σ. 255-260.

49. *Ἐκκλησία* (1935), 173-178.

50. *Πάνταινος* (1935), 355.

51. *Ἐλευθερον Βῆμα*, 29 Μαΐου 1935, ὅπου ἐπισημαίνονται οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὴν προσπάθεια (1923) τοῦ ἱερωμένου Καραχισαρίδη νὰ ἰδρύσει Τουρκικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ὑποχείριον τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς. Γιά τὴν προσπάθεια αὐτὴ τοῦ τουρκόφωνου χριστιανοῦ πατᾶ Εὐθύμ, καθὼς καὶ γιά τίς γενικότερες δυσκολίες ποὺ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς τῆς νέας κεμαλικῆς τουρκικῆς ἡγεσίας, βλ. Ἀλέξιος Ἀλεξανδρῆς, «Ἡ ἀπόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Καππαδοκία, 1921-1923», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, 4 (1983), 159-210.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεταξικῆ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου δὲν σημειώθηκαν κάποιες σημαντικὲς ἐξελίξεις στὸ ζήτημα. Τὸ καθεστῶς φάνηκε ἀνεκτικό, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενες κοινοβουλευτικὲς κυβερνήσεις, ἔναντι τῶν Γ.Ο.Χ., οἱ ὁποῖοι ἐπωφελήθηκαν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴ πού ξέσπασε στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τὸ 1938 γιὰ τὴ διαδοχὴ στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τοῦ Χρυσόστομου. Ὁ Χρυσόστομος πέθανε τὸν Ὀκτώβριο ἐκείνου τοῦ ἔτους χωρὶς νὰ ἔχει καταφέρει νὰ δώσει λύση στὸ πρόβλημα πού προέκυψε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχιερατείας του. Ὁ διάδοχός του στὸν θρόνο Χρυσάνθος Φιλιππίδης δὲν ἀσχολήθηκε καθόλου μὲ τὸ παλαιοημερολογιτικὸ ζήτημα, γεγονός, πού ἐνόησαν τοὺς Γ.Ο.Χ., οἱ ὁποῖοι πραγματοποιοῦσαν συνέδριο στὴν Ἀθήνα τὸ 1939⁵². Ἐν τῷ μεταξύ, στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ. εἶχε ξεσπάσει ἀπὸ τὸ 1937 διχασμὸς μεταξύ ἐκείνων πού τηροῦσαν μιὰ στάση πιὸ διαλλακτικὴ ἔναντι τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ ἐκείνων πού χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἀδιαλλαξία καὶ ἀπέκλειαν κάθε ἐπικοινωνία μαζί της⁵³. Οἱ συνθήκες πού ἐπικράτησαν τὴ δεκαετία τοῦ '40, μὲ τὴν Κατοχὴ καὶ τὸν Ἐμφύλιο πού ἀκολούθησε, κατέστησαν τὸ ζήτημα ἀνευ σημασίας γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ μόνο οἱ μεταξύ τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἔριδες συνεχίστηκαν γιὰ τὰ ἴδια ζητήματα, γεγονός πού διέυρνε τὸ χάσμα μεταξύ τῶν δύο παρατάξεων τους καὶ ὀδηγήσει στὴν ὀριστικὴ διάσπαση.

Μεταπολεμικὴ περίοδος: ὄξυνση τοῦ ζητήματος

Μεταπολεμικὰ τὸ πρῶτο ἀξιοσημείωτο γεγονός ὑπῆρξε τὸ «Πρῶτον Πανελλαδικὸν Συνέδριον», πού πραγματοποιοῦσαν οἱ Γ.Ο.Χ. στὴν Ἀθήνα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1947. Παρόντες ἦταν πολλοὶ βουλευτές, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς Κλεάνθης Θεοφανόπουλος καὶ ὁ βουλευτὴς Ἀλ. Βαμβέτσος, οἱ ὁποῖοι ἐκφώνησαν λόγους, υἱοθετώντας τὶς θέσεις τῶν παλαιοημερολογιτῶν. Ἡ συμμετοχὴ βουλευτῶν ἀπὸ τὴ δεξιὰ κυβερνητικὴ παράταξη, πού ἐξῆλθε παντοδύναμη ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τῆς 31ης Μαρτίου 1946, ἀλλὰ καὶ ἐκπροσώπων ἀπὸ τὰ κεντρογενῆ φιλελεύθερα κόμματα, ἰσοδυναμοῦσε μὲ *de facto* ἀναγνώριση τῆς παλαιοημερολογιτικῆς κίνησης. Καί, βεβαίως, στὶς ἔκτακτες συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε, λόγω τοῦ Ἐμφυλίου, ἡ ἐκ φύσεως συντηρητικὴ αὐτὴ μερίδα τῶν Ἑλλήνων, ὅχι μόνο δὲν ἀποτελοῦσε ἀπειλὴ γιὰ τὸ δοκι-

52. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὁ.π., σ. 256.

53. Γιὰ τὴ διάσπαση αὐτὴ, ἡ ὁποία ὀφείλεται σὲ θεολογικοὺς λόγους καὶ δὲν ἀφορᾷ τὸ παρὸν πόνημα, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 267-271. Ἀκόμη, Θεοδώρητος μοναχός, *Τὸ Ἡμερολογιακὸν σχίσμα δυνάμει ἢ ἐνεργεία*, Ἀγ. Ὅρος 1973, καθὼς καὶ Εὐγένιος Τόμπρος, «Ἐκκλησία δεχθεῖσα τὸ Γρηγοριανὸν (παπικὸν) Ἡμερολόγιον, κατέστη σχισματικὴ καὶ τὰ μυστήρια τῆς, ὡς ἐκ τούτου, στεροῦνται τῆς Θείας Χάριτος», περ. *Κήρυξ Ἐκκλησίας Ὁρθοδόξων*, (Ὀκτώβριος 1971), 3-17, τὸ ὁποῖο ἐξέφραζε τὴν ἀδιάλλακτὴν παράταξιν.

μαζόμενο αστικό καθεστώς, αλλά, αντίθετα, όπως οι ίδιοι τόνιζαν, ήταν «φρουροί και υπερασπιστάι τῶν πανταχόθεν βαλλομένων νῦν, Θρησκευτικῶν καὶ Ἐθνικῶν παραδόσεων»⁵⁴.

Τὸ ζήτημα ἔλαβε νομικὴ διάσταση τὸ 1948, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς ἐν ὄψει τῆς κατάρτισης τῶν ἄρθρων τοῦ νέου Συντάγματος. Μὲ πρότασή του ὁ βουλευτὴς Ν. Μπακόπουλος πρὸς τὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ εἰσηγήθηκε μιὰ ἐρμηνευτικὴ διάταξη στὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἄρθρου, μὲ τὴν ὁποία προβλεπόταν ὅτι ὁ ὅρος «θρησκευτικὴ συνείδηση» καὶ ἡ συνακόλουθὴ ἐλεύθερη ἔκφρασή της ἀφοροῦσε («καὶ τὸ θρησκευέσθαι κατὰ τὸ παλαιὸν ἐορτολόγιον»⁵⁵, πρόταση τὴν ὁποία ὑποστήριξαν ἀρκετοὶ βουλευτὲς μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς Κλ. Θεοφανόπουλος καὶ ὁ Ἀλ. Βαμβέτσος. Ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος (Δ.Ι.Σ.) τῆς Ἐκκλησίας διαβλέποντας τὸν κίνδυνο ἀπὸ τυχὸν ψήφιση αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς διάταξης, ὑπέβαλε ὑπόμνημα πρὸς τὴ Βουλὴ ζητώντας τὴν ἀπάλειψή της, ἀφοῦ δὲν θεωροῦσε τοὺς παλαιοημερολογίτες αἰρετικούς ἢ σχισματικούς, ἀλλὰ «ἐπανάστασιν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας»⁵⁶. Τελικὰ, μετὰ ἀπὸ εἰδικὴ τροπολογία, ποὺ ὑποστήριξε ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, διαγράφηκε ἡ ἐπίμαχὴ ἐρμηνευτικὴ δήλωση ἀπὸ τὸ ἄρθρο 2 καὶ δὲν κατοχυρώθηκε συνταγματικὰ ὁ παλαιοημερολογιτισμὸς ὡς ἰδιαίτερη Ἐκκλησία μέσα στὸ κράτος. Τὸ θέμα, ἂν οἱ παλαιοημερολογίτες εἶναι σχισματικοὶ ἢ ὄχι, ἀπασχόλησε ἐκεῖνη τὴν περίοδο νομικούς καὶ θεολόγους καὶ εἶχε σημασία, διότι, ἂν ἐθεωροῦντο σχισματικοί, θὰ ἔπρεπε νὰ προβλεφθεῖ συνταγματικὴ κατοχύρωση, ἂν ὄχι, ὄφειλε τὸ κράτος νὰ λάβει ἐναντίον τους κατασταλτικὰ μέσα, ὅπως ζητοῦσε ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία. Ἀπὸ τίς σχετικὲς γνωματεύσεις ξεχωρίζουν ἐκεῖνες τῶν Χ. Ἀνδρούτσου, Α. Γιδόπουλου καὶ Α. Βαμβέτσου, ποὺ τάσσονταν ὑπὲρ τῆς συνταγματικῆς προστασίας τῶν Γ.Ο.Χ., γνωμάτευση ποὺ υἱοθέτησαν μέσω τῶν ἐντύπων τους οἱ παλαιοημερολογίτες⁵⁷ καὶ ἡ ἀντίθετη, τῶν Γ. Ράμμου, Χ. Σγουρίτσα καὶ Κ. Τσάτσου, τὴν ὁποία ἐνστερνίσθηκε ἡ Ἐκκλησία, καὶ θεωροῦσε ὅτι καὶ θρησκευτικὰ ἐνώσεις τῶν παλαιοημερολογιτῶν εἶναι παράνομοι»⁵⁸.

Ἡ μὴ συνταγματικὴ κατοχύρωση τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ. ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὀξυνθεῖ ξανά τὸ ζήτημα περισσότερο ἴσως ἀπ' ὅ,τι τὴ μεσοπολεμικὴ περίοδο. Τὴ νέα σκληρὴ στάση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, ἐγκαινίασε ὁ νέος (1949) Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Σπυρίδων Βλά-

54. Πανελλήνιος Θρησκευτικὴ καὶ Ἐθνικὴ Ὁρθόδοξος Κοινωνία, *Τὸ Πρῶτον Πανελλαδικὸν Συνέδριον τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐορτολογίου*, Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1947, σ. 18-29 καὶ 65.

55. *Ἐκκλησία* (1948), 213.

56. *Στὸ ἴδιο* (1951), ἀρ. 1-2, 12.

57. *Στὸ ἴδιο* 277. Γνωμάτευση ἀπὸ 1η Δεκεμβρίου 1932.

58. *Στὸ ἴδιο* (1951), τ. 1-2, 11-15.

χος ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη συνεδρίαση τῆς Δ.Ι.Σ.⁵⁹. Ἐτσι ὑπέβαλε ὑπόμνημα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1950 πρὸς τὴν Πολιτεία, βάσει τοῦ ὁποίου ἡ κυβέρνηση Σοφοκλῆ Βενιζέλου ἀποφάσισε (πράξη ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς 3 Ἰανουαρίου 1951) νὰ ἐνεργήσει δραστικά γιὰ τὴν ἐξάλειψη τοῦ παλαιοημερολογητισμοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μέτρων προβλεπόταν νὰ ἀποσχηματισθοῦν οἱ ἱερωμένοι παλαιοημερολογίτες, νὰ συλληφθοῦν καὶ νὰ ἀποσταλοῦν στὶς μονές τους οἱ μοναχοὶ —μέτρο, πὺ ἀφοροῦσε τοὺς Ἁγιορεῖτες— καὶ νὰ ἀποδοθοῦν στὴν κρατοῦσα Ἐκκλησία οἱ ναοὶ τους⁶⁰.

Οἱ ἀντιδράσεις τῶν Γ.Ο.Χ. σ' αὐτὴ τὴ φάση συνοψίζονται σὲ ὑπομνήματα καὶ διαμαρτυρίες πρὸς τὰ ἀρμόδια ὑπουργεῖα καὶ τὸν ἴδιο τὸν βασιλιὰ Παῦλο, ἀλλὰ καὶ σὲ συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὴ σύλληψη καὶ τὸν ἐκτοπισμὸ στὴ Λέσβο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τους πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου τὴν 1η Φεβρουαρίου 1951⁶¹. Ἡ διαφορὰ αὐτῆς τῆς σύγκρουσης μὲ τὴ μεσοπολεμικὴ ἔγκειται στὸ ὅτι τὴ φορὰ αὐτῆ οἱ διώξεις τῶν Γ.Ο.Χ. ἔχουν τὴν ἐπίσημη θεσμικὴ στήριξη: γιὰ πρώτη φορὰ κάποια κυβέρνηση ἐξέδιδε «Πράξη Ἰπουργικοῦ Συμβουλίου» γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος.

Οἱ πιέσεις καὶ οἱ διαμαρτυρίες τῶν παλαιοημερολογητῶν θὰ εὐδωθοῦν ἐν μέρει, πάντως, τὸ 1952, καθὼς θὰ παρέμβουν ὀρισμένοι πολιτικοί. Τὴν πρωτοβουλία παίρνει ὁ βουλευτὴς Χίου τῆς Ε.Π.Ε.Κ. Νικ. Ζορμπᾶς, ὁ ὁποῖος τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1952 καὶ μὲ ἀφορμὴ τὰ ἐπεισόδια πὺ σημειώθηκαν σὲ ναοὺς παλαιοημερολογητῶν τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα, ἀρθρογραφεῖ στὴν ἐφημερίδα «Προοδευτικὴ Ἀλλαγὴ», ὑπὲρ τῶν Γ.Ο.Χ. καὶ ζητᾷ τὴν ἐλεύθερη ἄσκηση τῶν «θρησκευτικῶν καθηκόντων» τους⁶². Τὸν ἴδιο καιρὸ, παρεμφερὴς εἶναι καὶ ἡ ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων «Καθημερινή» καὶ «Ἐθνικὸς Κῆρυξ», οἱ ὁποῖες ἀντιδιαστέλλουν τὶς διώξεις τοῦ πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου μὲ τὴν ἐλευθερία πὺ ἀπολάμβανε ὁ Κοζάνης Ἰωακείμ, γνωστός γιὰ τὴ δράση του στὸ Ε.Α.Μ.⁶³.

Ἐτσι ὁ Ἱεράρχης τῶν Γ.Ο.Χ. θὰ ἐπανεέλθει στὶς 16 Ἰουλίου 1952 ἀπὸ τὴ Λέσβο, μὲ τὴ μεσολάβηση τῶν τριῶν κυβερνητικῶν βουλευτῶν, Ζορμπᾶ, Σκουτέρη καὶ Γοργιά⁶⁴. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ κυβέρνηση Πλαστήρα στηριζόταν τότε

59. Στὸ ἴδιο (1949), 218, καθὼς καὶ Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, «Ὁ Ἄθηνων Σπυρίδων Βλάχος καὶ τὸ Παλαιοημερολογητικόν», *Χαριστέιον Σεραφεῖμ Τίκα*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 176.

60. Στὸ ἴδιο (1951), τ. 3, σ. 40.

61. *Θ.Η.Ε.*, ἔ.π., 823-824.

62. Ἐφ. *Προοδευτικὴ Ἀλλαγὴ*, 15 Ἀπριλίου 1952.

63. Ἐφ. *Καθημερινή*, 20 Φεβρουαρίου 1952 καὶ 10 Ἀπριλίου 1952, καθὼς καὶ Ἐθνικὸς Κῆρυξ, 11 Ἀπριλίου 1952. Ἡ ἴδια ἀντιπολιτευομένη ἐφημερίδα σὲ κύριο ἄρθρο τῆς στὶς 18 Ἰανουαρίου 1951 καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔναρξη τῶν συστηματικῶν διώξεων, ἀναφέρεται σὲ «γελοῖους Κυβερνήτες» καὶ «ψευδονέρονες».

64. *Σχετικὰ Η.Φ.Ο.*, 28 Ἰουλίου 1952, ἀρ. 134.

στην όριακή πλειοψηφία των 151 βουλευτών, γεγονός, ασφαλώς που δε θα πρέπει να έρμηνευθεί μονοσήμαντα ως άμεσος έκβιασμός προς την κυβέρνηση υπέρ των παλαισημερολογιτών, αλλά που, όπωσδήποτε, διαγράφει ένα μέρος, τουλάχιστον, του προβλήματος και έξηγγεί τη στάση τής κυβέρνησης τής Ε.Π.Ε.Κ. Έξάλλου, η χώρα είσερχόταν σε προεκλογική περίοδο και η όποιαδήποτε απόφαση βάραινε ιδιαίτερα στις συνειδήσεις των ψηφοφόρων. Οί τρεις βουλευτές που προαναφέρθηκαν, Ζορμπάς, Σκουτέρης και Γοργιάς, εκλέγονταν βουλευτές στη Χίο, στη Βοιωτία και στο νομό Σερρών αντίστοιχα, περιφέρειες όπου οι Κοινοότητες των Γ.Ο.Χ. είχαν μεγάλη δραστηριότητα και πολλά μέλη. Προς την ίδια κατεύθυνση φαίνεται ότι λειτούργησαν οι επίσης κυβερνητικοί βουλευτές Λυμπέρης (Καβάλας), Σάββας Παπαπολίτης (Πειραιά) και Κουνούπης (Φθιώτιδας), οι όποιοι πρέπει να υπόλόγισαν τις επίσης ικανές σε αριθμό μελών Κοινοότητες των παλαισημερολογιτών των περιφερειών τους. Η πλευρά των Γ.Ο.Χ. παρουσιάζει την πίεση των συγκεκριμένων βουλευτών ως (άπαίτηση) προς την κυβέρνηση Πλαστήρα και αναφέρεται έγκωμιαστικά προς το πρόσωπό τους⁶⁵. Γεγονός είναι ότι οι έν λόγω βουλευτές συνέργησαν⁶⁶ ώστε η κυβέρνηση να αποφασίσει να άρει τά μέτρα έναντίον των Γ.Ο.Χ., ένω από τον ίδιο κομματικό χώρο αναλήφθηκε η πρωτοβουλία κατάθεσης τροπολογίας επί του σχεδίου Νόμου «περι κυρώσεως του Α.Ν. 1623/51 περι άναστολής διώξεων άδικημάτων τινών κ.λ.π.», που υπέγραψαν οι Ζορμπάς, Βουλδότης και Σχοινάς, και ζητούσαν την παραγραφή των άδικημάτων, για τά όποια είχαν κατηγορηθεί οι Γ.Ο.Χ. Η έναρξη τής προεκλογικής περιόδου που άκολούθησε, τó 1952, υποχρέωσε τó κόμμα ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων να λάβει επίσημα θέση υπέρ των Γ.Ο.Χ., διαμαρτυρόμενο στην ύπηρεσιακή κυβέρνηση Κιουσοπούλου για τή σφράγιση δύο ναών⁶⁷.

Τις συνθήκες δράσης των Γ.Ο.Χ. δέν τις όριζε πλέον τόσο η θεσμική απαγόρευση του Α.Ν. του 1951 —ό όποιος ούτως ή άλλως είχε άρθεί— όσο οι διαθέσεις των κατά τόπους μητροπολιτών τής έπίσημης Έκκλησίας, οι όποιοι ανάλογα με τó πώς διέκριντο άπέναντι στους παλαισημερολογίτες, είτε άνέχονταν τή δράση τους, είτε ζητούσαν τή συνδρομή των κατασταλτικών μηχανισμών για να τήν περιορίσουν. Η ήγεσία τους έπιχειρούσε κάθε φορά να αποσπάσει τήν άρωγή ή έστω τήν άνοχή εκ μέρους των πολιτικών κομμάτων και να έκμεταλλευθεί τήν πολιτική συγκυρία⁶⁸. Βεβαίως, η προσπάθεια να έκμαιευ-

65. Καραμήτσος - Γαμβρούλιας, ό.π., σ. 273 και 276.

66. Πρβ. π.χ., και τήν άρθρογραφία του Λυμπέρη στην έφ. *Έλληνική Ημέρα*, 5 Ίουλίου 1952 και του Σκουτέρη στην έφ. *Προοδευτική Άλλαγή*, 8 Σεπτεμβρίου 1952.

67. Καραμήτσος - Γαμβρούλιας, ό.π., σ. 282-283.

68. Τήν έκμετάλλευση αυτή καθήγγειλε η έφ. *Τό Βήμα*, θεωρώντας τήν «άνεξέλεγκτον» με άφορμή τήν επάνοδο του πρ. Φλωρίνης από τον τόπο όπου είχε έκποτιστεί, βλ. άρθρο 3ης Αύγούστου 1952.

θεῖ ἡ θετικὴ στάση τῶν κομμάτων ἐξαντλοῦνταν στὸν ἀστικὸ πολιτικὸ χῶρο, δεδομένου ὅτι ἡ Ἀριστερὰ τελοῦσε ὑπὸ καθεστῶς διώξεων καὶ κυρίως, δὲν ὑπῆρχε περιθώριο ἰδεολογικῆς ἢ πολιτικῆς σύμπτωσης μὲ αὐτὸν τὸν χῶρο.

Ἡ ἀναγκαστικὴ προσφυγὴ τῆς ἡγεσίας τῶν παλαισημερολογιτῶν στὰ πολιτικὰ κόμματα προκειμένου νὰ ἀρθοῦν τὰ περιοριστικὰ σὲ βάρους τους μέτρα, εἶχε καὶ τὶς ἐπιπτώσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς «Κοινότητάς» τους. Ἡ προεκλογικὴ περίοδος τοῦ 1952 μετέφερε τὸν κομματικὸ ἀνταγωνισμό στὶς τάξεις τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀσκοῦνται πιέσεις πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τρεῖς ἀρχιερεῖς γιὰ νὰ δοθεῖ ὀδηγία ὑπερψήφησης εἴτε τῆς Ε.Π.Ε.Κ. εἴτε τοῦ «Ἑλληνικοῦ Συναγερμῶν» τοῦ Παπάγου. Οἱ ἐσωτερικὲς ἔριδες ποὺ προέκυψαν εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα δύο ἀρχιερεῖς τους νὰ ἀποχωρήσουν καὶ νὰ ἐπανεέλθουν στὴν Ἱεραρχία τῆς κρατούσας Ἐκκλησίας⁶⁹, ἐνῶ πρὸς στιγμὴν παραιτήθηκε καὶ ὁ Πρόεδρος τους, πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος. Ἡ βαθύτερη κρίση ἀποσοβήθηκε, ὅταν ἡ πλευρὰ ποὺ διέκειτο φιλικὰ πρὸς τὴν Ε.Π.Ε.Κ. παραιτήθηκε ὑπὲρ ἐκείνων ποὺ ὑποστήριζαν τὸν «Συναγερμῶν»⁷⁰ καὶ εἶχαν ἑναποθέσει τὶς ἐλπίδες τους στὸ νέο κόμμα τῆς Δεξιᾶς. Ἡ συντριπτικὴ νίκη τοῦ Παπάγου στὶς ἐκλογές θὰ ἀναπτερώσει τὶς ἐλπίδες τους, οἱ ὁποῖες σύντομα θὰ διαψευσθοῦν. Ἔτσι, ἐνῶ θὰ δεχθοῦν «μὲ ἀνακούφισιν καὶ πολλὴν χαρὰν (...) τὴν νίκη τοῦ Στρατάρχου», γρήγορα θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἀπευθύνουν «ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ» ζητώντας «θρησκευτικὴν ἀνοχὴν»⁷¹ καὶ παύση τῶν διώξεων. Αὐτές, ὅμως, θὰ συνεχισθοῦν καὶ ἔτσι ἡ προσκείμενη στὸν «Συναγερμῶν» κοσμικὴ διοίκηση τῆς «Κοινότητάς» θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ ὁμολογήσει ὅτι «διεψεύσθημεν εἰς τὰς προσδοκίας μας»⁷². Ἔτσι, συνεχίζουν νὰ βομβαρδίζουν τόσο τὴν πολιτειακὴ ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία μὲ τηλεγραφήματα, ποὺ ἀποστέλλονται ἀπὸ τὰ κατὰ τόπους παραρτήματά τους καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀσκήσουν πίεση ὑπενουμιζόντας τὶς προεκλογικὰς ὑποσχέσεις⁷³. Ἡ πίεση πρὸς τὴν πανίσχυρη, ἀπὸ κοινοβουλευτικῆς ἀπόψεως, κυβέρνησιν Παπάγου, ὑποχρεώνει τοὺς φιλοκυβερνητικοὺς ἡγέτες τῶν παλαισημερολογιτῶν νὰ ὁμολογήσουν «ὅτι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν Βενιζελικὴν φατρίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐτάχθησαν ἀναφανεῶς ὑπὲρ τοῦ Στρατάρχου»⁷⁴. Ἡ στάση τῶν Γ.Ο.Χ. ἔναντι τῶν πολιτικῶν θὰ ἀρχίσει νὰ διαφοροποιεῖται σταδιακὰ καὶ

69. Γιὰ τὸ ζήτημα, βλ. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 307-311.

70. *Θ.Η.Ε.*, ὁ.π., 824 καὶ *Η.Φ.Ο.*, 4 Μαΐου 1953.

71. *Η.Φ.Ο.*, 17 Νοεμβρίου 1952, ἀρ. 142 καὶ 12 Ἰανουαρίου 1953, ἀρ. 146, ὅπου καὶ ἡ ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ μὲ τὸν τίτλο «Στρατάρχα, μέμνησθε τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς».

72. *Η.Φ.Ο.*, 20 Ἀπριλίου 1953, ἀρ. 153.

73. Σὲ ἕνα ἀπ' αὐτὰ, ἀπάντησε θετικὰ ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς Κ. Ροδόπουλος, ἐκφράζοντας τὴ βεβαιότητα ὅτι σύντομα θὰ λυθεῖ καὶ τὸ ζήτημα τῶν «Γ.Ο.Χ.», βλ. *Η.Φ.Ο.*, 18 Μαΐου 1953, ἀρ. 53. Βλ., ἀκόμη, ἀνάλογο περιεχομένου «Ἐπόνημα» πρὸς τὸν βασιλιά Παῦλο, *Η.Φ.Ο.*, 15 Ἰουνίου 1953, ἀρ. 157.

74. *Η.Φ.Ο.*, 24 Αὐγούστου 1953, ἀρ. 162.

ή επίσημη ήγεςία τους τουλάχιστον να αποστασιοποιείται από προηγούμενες τοποθετήσεις, καθώς ή θέση τής Πολιτείας, αλλά και τής 'Εκκλησίας απέναντί τους γίνεται όλοένα και πιο έλαστική. 'Ο ίδιος ό πρόεδρος τής 'Εκκλησίας τών Γ.Ο.Χ., πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, συνιστᾶ «ὅπως ἀποφευχθῆ πᾶς ὑπαινιγμός, δυνάμενος να δώση πολιτικόν χαρακτήρα εἰς τὸν 'Ιερὸν 'Αγῶνα», ἐνῶ ἀποδοκιμάζεται ἐπισήμως ή προσπάθεια κάποιας ('Επιτροπῆς), πού συνιστοῦσε στίς ἐκλογές τοῦ 1956 τήν ὑπερψήφιση ἀόρισμένης πολιτικῆς ή ὁποία μέχρι τοῦδε ἐνδιαφέρθη πραγματικῶς διὰ τήν ἄρσιν τῶν καθ' ἡμῶν διωκτικῶν μέτρων»⁷⁵.

Οὐσιαστικά, τὰ κατασταλτικά μέτρα τής Πολιτείας ἐναντίον τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἔπαψαν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ 'Αρχιεπισκόπου Σπυριδῶνος, τὸν Μάρτιο τοῦ 1956, ό ὁποῖος ὑπῆρξε ό μοναδικός 'Αρχιεπίσκοπος πού ἔθεσε ὡς πρῶτο στόχο τήν ἐξάλειψη τοῦ παλαιοημερολογιτισμοῦ. 'Ωστόσο, τὰ βίαια μέτρα πού ἐλήφθησαν τότε, δὲν ἀπέδωσαν καρπούς, ἐνῶ τὸν διάδοχό του Δωρόθεο, δὲν φάνηκε να τὸν ἀπασχολεῖ σοβαρὰ τὸ ζήτημα.

Ἑρμηνευτικά σχήματα

'Η κίνηση τῶν παλαιοημερολογιτῶν λειτούργησε ἐπὶ τέσσερις περίπου δεκαετίες ὡς μία ἰδιότυπη ομάδα πίεσης. 'Αμέσως μετὰ τήν ἡμερολογιακὴ μεταβολή τοῦ 1924 ἀπὸ τήν ἐλληνικὴ 'Εκκλησία, συγκρότησαν μία κοινότητα ὀπαδῶν, πού ἀντιτάχθηκε στὴν ἀπόφαση καὶ ξεκίνησε, ὅπως εἶδαμε, ἕναν σκληρὸ ἀγῶνα, τὸ ἰδεολογικὸ στίγμα τοῦ ὁποῖου δὲν θὰ ἔπρεπε σὲ καμία περίπτωση να ἐντοπισθεῖ μόνον στὴ διαφορά τῶν δεκατριῶν ἡμερῶν πού χώριζε τὰ δύο ἡμερολόγια, 'Ιουλιανὸ καὶ Γρηγοριανό, ἀλλά, κυρίως, στὴ γενικότερη συντηρητικὴ τοποθέτησή τους ἀπέναντι στὰ ἐκκλησιαστικὰ καί, βέβαια, κοινωνικοπολιτικὰ ζητήματα. Τόσο ή ἀπήχηση τῶν ἀντιλήψεῶν τους, ὅσο καὶ ό ἀριθμὸς τῶν ὀπαδῶν τους, μᾶς ἐπιτρέπουν να μιλήσουμε γιὰ μιὰ σημαντικὴ μειονότητα μέσα στὸ ἐλληνικὸ κράτος, ή ὁποία δρᾷ πολιτικά, στὸν βαθμὸ πού ἀσκεῖ πίεση στὰ κόμματα, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνονται, κατὰ καιροὺς, να ὑπολογίζουσι στὴ δυνάμη της.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει να διευκρινισθεῖ ὅτι ἕνας ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐλλήνων παλαιοημερολογιτῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσχερὴς ἕως ἀδύνατος. Διότι καὶ ἐκεῖνοι φέρονται ἐπισήμως καὶ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τήν Πολιτεία ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ καί, βέβαια, χωρὶς τὸν προσδιορισμὸ «γνήσιοι». Οἱ ὅποιες ἀπόπειρες ἔγιναν κατὰ καιροὺς γιὰ τήν καταγραφή τῆς ἀριθμητικῆς τους δυνάμης, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ἀπέδωσαν τεκμηριωμένα ἀποτελέσματα, ὑποκρύπτουσι τὴ δυσκολία τοῦ ἐγχειρήματος. "Ἐτσι, γιὰ παράδειγμα, ή 'Εκκλησία

75. *Η.Φ.Ο.*, 4 'Ιουλίου 1954, ἀρ. 185 καὶ 6 Φεβρουαρίου 1956, ἀρ. 227.

τῆς Ἑλλάδος ὑπολόγιζε τὸ 1934 ὅτι ὑπάρχουν 50-60 χιλιάδες ὀπαδοὶ τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἐνῶ τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Σερρῶν Κωνσταντῖνος ἐνώπιον τῆς Ἱεραρχίας ἔκανε λόγο γιὰ 200.000⁷⁶. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, ὁ φιλικὰ διακείμενος πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. Δράμας Βασίλειος τοὺς ὑπολόγιζε σὲ 2.500.000, ἀριθμὸς μάλιστα ποὺ ἔβρισκε σύμφωνο καὶ τὸν Δημητριάδος Γερμανό⁷⁷. Συστηματικότερη ἔρευνα φαίνεται ὅτι ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τὸ 1969 ἀνὰ νομό, πλὴν Κρήτης καὶ Δωδεκανήσου, ποὺ ὑπάγονται ἐκκλησιαστικὰ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Δόθηκε τότε ὁ ἐπίσης ἀμφισβητούμενος ἀριθμὸς τῶν 30.110⁷⁸.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μεσοπολέμου ἡ παλαιοημερολογητικὴ κίνηση συνδέεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν ἀντιβενιζελισμό. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ πολιτικὸς διχασμὸς καὶ τὸ βαθὺ ρῆγμα μεταξὺ τῆς βενιζελικῆς παράταξης καὶ τῶν βασιλοφρόνων εἶχε ἀντίκτυπο καὶ στοὺς κόλπους τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας οἱ ἱεράρχες τάχθησαν στὴν πλειοψηφία τους τουλάχιστον μὲ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη πλευρά. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ βενιζελογενοῦς κινήματος τοῦ 1922 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπέμβαση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὀργάνωσης τῆς Ἱεραρχίας, σύμφωνα μὲ τὰ εἰωθότα ἐκείνης τῆς περιόδου. Ἡ ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ τοῦ 1923, ἀλλὰ κυρίως τοῦ 1924, συνδέθηκε ἀναπόφευκτα, ἐκ μέρους τῶν παλαιοημερολογιτῶν, μὲ τὴν ἐλεγχόμενη καὶ προσκείμενη πρὸς τὴ βενιζελικὴ παράταξη Ἱεραρχία. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ἀλλὰ, κυρίως, ἡ φύση αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ τῆς κίνησης τῶν ὀπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ὡς ἐκφραστῶν τῶν ἀἘκκλησιαστικῶν Θεσμιῶν καὶ Ἐθνικῶν παραδόσεων⁷⁹, τοὺς κατέτασσε στὶς πλέον συντηρητικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις, ἐνῶ τοὺς ταύτιζε μὲ τὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη καί, ἀναπόφευκτα, μὲ τοὺς φιλομοναρχικούς⁸⁰. Οἱ αἰτιώσεις τῆς βενιζελικῆς παράταξης ὅτι ὁ παλαιοημερολογητισμὸς υποθάλλεται ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους της εἶναι συγχέει⁸¹, ἐνῶ στὸ στόχαστρο τῆς κριτικῆς βρίσκεται ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Π. Τσαλδάρης τόσο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Πιὸ φανερά, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν κατηγοροῦσε τὴν κυβερνήση, τὸν Μάιο τοῦ 1935, ὅτι «θωπεύει» τοὺς παλαιοημερολογίτες, ἐνῶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, λόγω τῆς δύσκολης θέσης στὴν ὁποία βρισκόταν, ἐκδήλωνε ἀπλῶς τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν ἀμηχανία του γιὰ τοὺς κυβερνητικοὺς χειρισμοὺς στὸ ζήτημα⁸². Οἱ αἰτιώσεις αὐτὲς δὲν φαίνεται ὅτι ἦταν ἀβάσιμες καὶ παρὰ τὸ γε-

76. Κ.Ι.Σ.Ι., 1934-1946, σ. 45 καὶ σ. 425.

77. Ἐφημερὶς τῶν Ἑλλήνων, 28 Μαΐου 1935.

78. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ..., ὅ.π., σ. 377-388.

79. «Διάγγελμα πρὸς τὸν εὐσεβῆ ὀρθόδοξον ἐλληνικὸν λαόν», Ἐλευθέριος Γιουτζίδης, ὅ.π., σ. 94.

80. George Th. Maurogordatos, ὅ.π., σ. 269-270.

81. Βλ. χαρακτηριστικὰ, ἐφ. Ἐλευθέρον Βῆμα, 27 Μαΐου 1935.

82. Ἐφ. Ἐλευθέρον Βῆμα, 30 Μαΐου 1935 καὶ 7 Ἰουνίου 1935.

γονός ότι οι τρεις μητροπολίτες που ήγήθησαν των Γ.Ο.Χ. διαβεβαίωναν τον Υπουργό Παιδείας ότι δεν κινήθηκαν από πολιτικά κριτήρια⁸³, οι διώξεις που ακολούθησαν τους υποχρέωσαν, έστω και έμμέσως, να έκδηλώσουν κομματική προτίμηση και, μάλιστα, προς την πλευρά των άκραιφνώς βασιλοφρόνων που εκπροσωπούσε ο Κονδύλης το έτος της παλινόρθωσης της Μοναρχίας (1935).

Η άμφισημη στάση του Λαϊκού Κόμματος έναντι του ζητήματος καθίσταται ευεξήγητη εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι παλαιοημερολογίτες, όπαδοι των Θεσμίων παραδόσεων, συγκροτούν μία ομάδα συμπαγή, τα μέλη της οποίας εύκολα μπορούσαν να χειραγωγηθούν κομματικά, δείχνοντας άφοσίωση στους έκκλησιαστικούς ταγούς του άγώνα τους και στις ύποδείξεις τους. Η άξιοσημείωτη συσπείρωση μεταξύ των μελών της κίνησης πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη, άφου το πρόταγμα της είναι θρησκευτικό-έκκλησιαστικό και άναπαράγει μια συντηρητική ιδεολογία μέσα σε συνθήκες ήμιπαρανομίας ή εν πάση περιπτώσει έναλλασσόμενης νομιμότητας και παρανομίας. Με τη συνοχή αυτή τα μέλη της Έκκλησίας των Γ.Ο.Χ. μπορούν εύκολα να ποδηγετηθούν πολιτικά και να έκφράσουν την ευάρεσκια ή δυσαρέσκια τους με την ψήφο τους. Τα συντηρητικά άστικά κόμματα —έν προκειμένω το Λαϊκό που έγρίζει ιδεολογικά τους παλαιοημερολογίτες— γνωρίζουν ότι μπορούν να προσδοκούν έκλογικά κέρδη, γεγονός που έρμηνεύει την παλινοδία τους έναντι του ζητήματος. Βεβαίως, ή θεσμοθετημένη πολιτειακή και πολιτική ήγεσία όφειλε να στηρίζει τις έπιλογές της αντίστοιχης έκκλησιαστικής και να συνδράμει στον άγώνα της κατά των Γ.Ο.Χ. Όστόσο, κάτι τέτοιο δεν έγινε, τουλάχιστον στον βαθμό που θα ήθελε ή έπίσημη Έκκλησία. Ό λόγος είναι διττός και άφορα τόσο την τυπικά συνταγματική έρμηνεία για την έλευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, όσο και, κυρίως, τη σίγουρη άρδευση ψήφων από τη δεξαμενή της κοινότητας των παλαιοημερολογιτών, σε περίοδο μάλιστα πολιτικής ρευστότητας και όξυτατου άνταγωνισμού. Τον πρώτο λόγο, της συνταγματικής δηλαδή κατοχύρωσης των θρησκευτικών έλευθεριών, τον έπικαλέσθηκε, όπως είδαμε, στη συζήτηση του 1931 στη Βουλή και ή άλλη άστική παράταξη, ή βενιζελική. Βεβαίως, ή βενιζελική πλευρά δεν προσδοκούσε τα ίδια κομματικά όφέλη που άνέμενε ή αντίπαλη παράταξη, δεδομένου ότι δεν υπήρχε ένα όρατό τουλάχιστον πελατειακό δίκτυο που να τη συνδέει με τους παλαιοημερολογίτες. Όστόσο, ήταν φανερό ότι ή κίνηση των παλαιοημερολογιτών, σε μία περίοδο που μόλις είχε άρχισει να εφαρμόζεται το «Ίδιώνυμο» του Ν. 4229 του 1929, όχι μόνον δεν συνιστούσε κίνδυνο για το κοινωνικό καθεστώς, αλλά, αντίθετα, λειτουργούσε θετικά προς αυτό, έστω και προς την άκραιο έκδοχή του.

Έτσι, στο πλαίσιο του κομματικού άνταγωνισμού μεταξύ των δύο μεγάλων άστικών παρατάξεων, οι Γ.Ο.Χ. κινούνται προς την πλευρά των έκφρα-

83. Έφ. Έλεύθερον Βήμα, 30 Μαΐου 1935.

στῶν τῆς πιὸ συντηρητικῆς πολιτικῆς, προσδοκοῦν τὴν κατοχύρωση τῶν θρησκευτικῶν τους δικαιωμάτων ἀπ' αὐτὴν καὶ οἴονεϊ ταυτίζονται —ὄχι ἐπίσημα ἀλλὰ συγκαλυμμένα— μετὰ τὴν ἀντιβενιζελική πλευρά. Τὸ ὀξύμωρο εἶναι ὅτι τὶς διώξεις θὰ τὶς ὑποστοῦν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπ' αὐτὴν τὴν παράταξη, ἀφοῦ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα παλινωδοῦσε ἀνάμεσα στὶς θέσεις τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ στὴν πίεση ποὺ ἀσκοῦσαν τὰ κατὰ τόπους παραρτήματα τῶν Γ.Ο.Χ. Οἱ ἴδιοι, ὡστόσο, οἱ παλαιοημερολογίτες δέσμοι τῶν κομματικῶν τους ἀγκυλώσεων καὶ τῶν πολιτικῶν τους φρονημάτων δὲν ἀφίστανται τῆς ἀντιβενιζελικῆς πλευρᾶς καὶ ἀναλόγως τῶν συγκυριῶν ρέπουν εἴτε πρὸς τὸ κόμμα τοῦ Π. Τσαλδάρη εἴτε —στὴν περίπτωση τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν Ἀρχιερέων τους— ὑποστηρίζουν στὶς ἐκλογές τὸν Κουδύλη, ὁ ὁποῖος, πράγματι, θὰ τοὺς ἀποδώσει τὰ προσδοκώμενα. Σὲ κάθε περίπτωση, πάντως, δὲν ὑπάρχει ἐπίσημη στάση ὑπὲρ τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἀπὸ κανένα συντηρητικὸ κόμμα καὶ τὴ συνηγορία τους ἀναλαμβάνουν στὸ Κοινοβούλιο μεμονωμένοι βουλευτὲς τοῦ Λαϊκοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῶν βουλευτῶν Ἀττικοβοιωτίας —ὅπου καὶ ἡ μεγάλη μάζα τῶν Γ.Ο.Χ.— Ράλλη καὶ Κρανιωτάκη, οἱ ὁποῖοι μετὰ ἐπερώτησή τους ζητοῦν τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου καὶ τὴν ἐπάνοδο ἀπὸ τὴν ἐξορία τῶν παλαιοημερολογιτῶν Ἀρχιερέων⁸⁴. Παρομοίως, μία ἄλλη κίνηση βουλευτῶν, ὑπέβαλε πρόταση νόμου, μετὰ τὴν ὁποία ἀξίωσε τὴν ἐπαναφορά τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου καὶ τὴν ἀκόλυτη ἱεροπραξία τῶν κληρικῶν τῶν Γ.Ο.Χ., γεγονός ποὺ δυσαρέστησε τὴν Ι.Σ. καὶ τὴν ὑποχρέωσε νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἔντονα πρὸς τὴν κυβέρνησι Τσαλδάρη⁸⁵.

Συμπερασματικά, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Μεσοπολέμου, στὴν πρώτη φάση, δηλαδή, τῆς δημιουργίας τοῦ ζητήματος, ἡ κίνηση τῶν παλαιοημερολογιτῶν συνιστᾷ μία σημαντικὴ ὁμάδα συντηρητικῶν ὀρθοδόξων, ἡ ὁποία δρώντας μέσα σὲ ἕνα καθεστῶς διώξεων σὲ βάρος τῆς, δειχνεὶ ἀξιοζήλευτη ἀντοχή καὶ ἀρχίζει νὰ παγιώνει τὴ λειτουργία τῆς ὡς αὐθόπαρκτης κοινότητος. Ἡ συντηρητικὴ φύση τῆς⁸⁶ τοὺς ὠθεῖ, προφανῶς, στὶς ἀντίστοιχες κομματικὲς ἐπιλογές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλοῦν τὰ ἀναγκαῖα πολιτικὰ ἐρείσματα γιὰ τὴ στήριξη τοῦ ἀγῶνα τους. Ὡστόσο, νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε, ἡ ἀμφίδρομη αὐτὴ σχέση καὶ ὁ συγχρωτισμὸς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μετὰ τὴν ἀντιβενιζελικὴ ἀστικὴ παράταξη σπανίως καὶ παρεμπιπτόντως ἐδράζεται σὲ ἐπίσημη θέση ἢ διακήρυξη τῶν δύο πλευρῶν. Συμπεραίνεται, περὶ σσότερο, ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίες ὀρισμένων βουλευτῶν, μονίμως ἐκλεγόμενων μετὰ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ περιγράμμα τῆς παλαιοημε-

84. Ἐφ. Ἐλευθερον Βῆμα, 28 Ἰουνίου 1935.

85. Κ.Δ.Ι.Σ., 1933-1935, σ. 146-156.

86. Χαρακτηρισμὸς ποὺ δίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους, βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, Ἀκριβῆς θέσις..., ὕ.π., σ. 20.

ρολογιτικῆς κίνησης, συστατικό γνώρισμα τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ ἐμμονὴ στὰ πατροπαράδοτα θέσμια καὶ ἡ ἄρνηση κάθε ἀστικοῦ ἐκσυγχρονιστικοῦ ἐγχειρήματος.

Μεταπολεμικά, καὶ ἰδίως τὴν κρίσιμη, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν διώξεων, περίοδο τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ἡ παλαιοσημερολογικὴ κίνηση, ἀλλάζει προσανατολισμὸ ὡς πρὸς τὶς κομματικὲς ἐπιλογές. Συνάπτεται ἓνα εἶδος πελατειακῶν σχέσεων τόσο μὲ πολιτευτὲς τῆς Δεξιᾶς, ὅσο καὶ τοῦ κεντρικοῦ χώρου. Ἡδὴ ὁ μεσοπολεμικὸς διχασμὸς τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἔχει μετατοπισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐνδοαστικὴ ρήξη βενιζελικῶν καὶ ἀντιβενιζελικῶν, στὸν ἐμφύλιο μεταξὺ τῶν ἀστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ ἐπικράτηση τῶν ἀστικῶν δυνάμεων μέσα ἀπὸ τὸν Ἐμφύλιο τῆς δεκαετίας τοῦ '40 θὰ σφραγισθεῖ μὲ τὴν παγίωση τῆς ἀντικομμουνιστικῆς ιδεολογίας καὶ ἐνὸς καθεστῶτος ἐκτάκτων νόμων, πού, φαλκίδευσαν τὶς ἐλευθερίες καὶ αὐτοῦ τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ 1952.

Οἱ ἐξελίξεις στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν παράλληλες μὲ τὴν ἄρση τοῦ μεσοπολεμικοῦ διχασμοῦ καί, προφανῶς, ἡ ταύτιση τῶν μελῶν τῆς μὲ τὴ βενιζελικὴ ἢ τὴν ἀντίπαλη πλευρὰ εἶχε ἐκλείψει. Στὸ πλαίσιο τῆς οἰκοδόμησής τοῦ μεταπολεμικοῦ καὶ μετεμφυλιακοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος ἡ σταδιακὴ «ἀποεαμοποίηση» τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσε ἀρχὴ καὶ ὄρο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ καὶ προϋπόθεση τῆς «ιδεολογικῆς ἐπίθεσης»⁸⁷ τοῦ κράτους. Ἔτσι ἡ ἀπομάκρυνση (1945) τοῦ Κοζάνης Ἰωακείμ καὶ τοῦ Ἡλείας Ἀντωνίου, οἱ ὅποιοι εἶχαν συνεργασθεῖ κατὰ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ μὲ τὸ Ε.Α.Μ., παγίωσε μία κατάσταση ἀπόλυτης εὐρυθμίας στὶς σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας⁸⁸, χωρὶς τὶς ἔριδες καὶ τὴν κομματικὴ διχοστασία πού διέκρινε τὴν Ἱεραρχία στὸν Μεσοπόλεμο.

Ἡ διχοστασία αὐτὴ, ὡστόσο, ἐμελλε νὰ ὑπάρξει στοὺς κόλπους τῶν Γ.Ο.Χ., οἱ ὅποιοι, ὅπως προαναφέρθηκε, στρέφονται πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἀστικὴ παράταξη, προσδοκώντας ἀπὸ τοὺς κομματικούς («προστάτες») τὴ συνταγματικὴ κατοχύρωση τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν τους καὶ τὴν ἀκόλυτη λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας τους. Λειτουργώντας ὡς ὁμάδα πίεσης, παρεμβαίνουν στὸν κομματικὸ ἀνταγωνισμό, γνωρίζοντας ὅτι εἶναι «ἡ ψῆφος τὸ μόνον ὄπλον» πού διαθέτουν. Ἐν ὄψει τοῦ δικαιώματος ψήφου πού δινόταν τότε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς γυναῖκες, προτρέπουν ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει ἀγυναῖκα τῆς κινήσεώς μας χωρὶς βιβλιάριον»⁸⁹. Ἡ ἐκμαίευση ἔμπρακτης συμπαράστασης ἀπὸ τὰ κόμματα τοὺς υποχρεώνει νὰ ἐπισκέπτονται «ἐν ὄψει ἐκλογῶν τοὺς πολιτικούς ἀρ-

87. Κωνσταντῖνος Ἰσοκαλάς, «Ἡ ιδεολογικὴ ἐπίδραση τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου», στὸ *Ἡ Ἑλλάδα στὴ δεκαετία 1940-1950. Ἕνα ἔθνος σὲ κρίση*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1938, σ. 571.

88. Ζὰν Μεϊνὼ, *Οἱ πολιτικὲς δυνάμεις στὴν Ἑλλάδα*, Σπουδὲς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης 1, Ἀθήνα 1966, σ. 360.

89. *Π.Φ.Ο.*, 28 Ἰανουαρίου 1952, ἀρ. 121.

χηγούς)⁹⁰ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναρωτιοῦνται, ἂν οἱ ὑποσχέσεις πὺλ λαμβάνουν εἶναι ἀπλῶς «προεκλογικὰ πονηρία ἢ εἰλικρινεῖς προθέσεις»⁹¹. Ὅταν συμβαίνει τὸ πρῶτο, δὲν διστάζουν νὰ θεωρήσουν τὸν «πολιτικὸν κόσμον ἀνάξιον ἐμπιστοσύνης», ἀφοῦ τὰ ἐκάστοτε «κυβερνητικὰ κόμματα» τηροῦσαν «ρόλον Πιλᾶτου», ἐνῶ τὰ «κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἠνέχθησαν ἀπαθῶς» τὶς διώξεις. Βεβαίως, ὑπάρχουν ἀπὸ τὸν πολιτικὸν κόσμον «καὶ μερικοὶ οἱ ὅποιοι καίτοι δὲν ἀπέδωσαν, ἐν τούτοις ἐκοπίασαν εἰλικρινῶς καὶ τιμίως»⁹². Εἶναι οἱ βουλευτὲς τῆς Ε.Π.Ε.Κ., οἱ ὅποιοι, ὅπως προαναφέρθηκε, θὰ ἀσκήσουν τὸ 1952 τὴν κατάλληλη πίεση ὥστε νὰ ἐπανέλθει ὁ πρ. Φλωρίνης ἀπὸ τῆς Λέσβου ὅπου εἶχε ἐκτοπιστεῖ. Αὐτὴ ἡ ἐκούσια διπολικὴ σχέση ἀνταλλαγῶν μεταξὺ τῶν συγκεκριμένων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φορέων ἐδραζόταν, ὅπως δὴποτε, σὲ ἀνίστη κατανομή κοινωνικῆς ἰσχύος. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου τὸ πολιτισμικὸ στίγμα, πὺλ συνέχει καὶ διατρέχει τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τους, διακρίνεται ἀπὸ σαφῶς συντηρητικὰ ἀντιλήψεις καὶ αὐτοπεριχαρακῶν τὸς Γ.Ο.Χ. ὡς «θεματοφύλακες» τῶν πατρῶων παραδόσεων τῆς Ὁρθοδοξίας. Εἶναι λογικὸ, συνεπῶς, νὰ ἔχει ἀπήχηση σὲ μερίδα πιστῶν, ὅχι εὐκαταφρόνητη, γεγονὸς πὺλ τοὺς καθιστᾷ ὑπολογίσιμη δύναμη μὲν, ἀλλὰ σαφῶς μικρότερη ἀπὸ τὸ ὅλον τῆς ἐλληνικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας πὺλ ἀκολουθεῖ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιο. Ἔτσι, ἐν μέσῳ διώξεων, ἀναγκάζονται νὰ προσφύγουν στοὺς ἐκάστοτε πολιτικοὺς «προστάτες» καὶ νὰ συνάψουν οἰονεὶ πελατειακὰς σχέσεις, πὺλ συνοψίζονται στὴν ἀμοιβαία ἀνάληψη ὑποχρεώσεων παροχῆς ὀρισμένων διαφορετικῶν ὑπηρεσιῶν⁹³. Αὐτὸ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων βρῖσκεται στὶς παρυφῆς μεταξὺ θεσμοθετημένης δράσης καὶ ἡμιπαραιονομίας, καθὼς ἐξαρτᾶται, κυρίως, ἀπὸ τὴν ἐφεκτικὴ ἢ μὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντί τους.

Ὡς θεσμοθετημένη ὁμάδα πίεσης δὲν διστάζουν νὰ ἀπειθουνοῦν στὴν πολιτειακὴ ἡγεσία εἴτε μὲ ἐπισκέψεις ἀντιπροσωπείας τους στὸ βασιλεῖο Παῦλο εἴτε μὲ συνεχῆ τηλεγραφημάτων διαμαρτυρίας⁹⁴. Ἀργότερα, τὴ δεκαετία τοῦ '60, θὰ καταφέρουν νὰ ἐκλέξουν ὡς ἀντιπρόσωπο τῶν ἰδεολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τους τὸν βουλευτὴ τῆς Ε.Π.Ε. Εὐάγγελου Τομαρᾶ, ὁ ὅποιος συστηματικὰ πρόβαλλε τὶς θέσεις τῶν Γ.Ο.Χ. μέσα ἀπὸ τὴν ἀρθρογραφία του καὶ τὶς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν ἀθηναϊκὸ τύπο⁹⁵.

Στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο ἡ θεσμοθετημένη αὐτὴ δράση τῶν παλαιοημερολο-

90. Στὸ ἴδιο, 18 Ἰουνίου 1951, ἀρ. 105.

91. Στὸ ἴδιο, 10 Σεπτεμβρίου 1951, ἀρ. 111.

92. Στὸ ἴδιο, 30 Ἰουλίου 1951, ἀρ. 108.

93. Γιὰ ἕναν ὀρισμὸ τῶν πελατειακῶν σχέσεων, βλ. J. D. Powell, «Peasant Society and the Clientelistic Politics», στὸ *American Political Science Review*, τ. 64, ἀρ. 2, (1970), 411 κ.εξ.

94. *Η.Φ.Ο.*, 13 Αὐγούστου 1951, ἀρ. 109 καὶ 21 Ἀπριλίου 1952, ἀρ. 127.

95. Βλ. χαρακτηριστικὰ, *Κῆρυξ Ἐκκλησίας Ὁρθόδοξης*, περίοδος Δ', τόμος 12ος, ἀρ. 2, Νοέμβριος 1966.

γυτῶν συνάδει ἀπολύτως μὲ τὸ κυρίαρχο ἰδεολογικὸ πλαίσιο, ποῦ ἐπικράτησε στὴ μετεμφυλιακὴ ἑλληνικὴ κοινωνία. Ἡ «ἐθνικοφροσύνη» ὡς παγιωμένη κυρίαρχη ἰδεολογία ἀποτελοῦσε τὸ ἀσφαλέστερο πρόκριμα γιὰ τὴ λειτουργικὴ ἐνσωμάτωση στὸ σύστημα, τὴ νομιμοποίηση, τὴν ἀποδοχὴ στὸ «ὕγιες ἐθνικὸ» σῶμα. Ἔτσι ὁ ἀντικομμουνισμὸς δὲν διακρίνει μόνον τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία, ἀλλὰ, φυσικὰ, καὶ τὸν λόγο τῶν Γ.Ο.Χ., γεγονὸς ποῦ ἐπιτρέπει τὴ συγκεκαλυμμένη ἀνοχὴ τῆς Πολιτείας. Καὶ ἐνῶ ἡ πρώτη χαρακτηρίζει τοὺς παλαιοημερολογίτες «ὡς Κομμουνιστὰς» καὶ «Ἀνατροπεῖς τῆς Καθεστηκυίας Ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ Ἀρχῆς», οἱ δεῦτεροι προσπαθοῦν νὰ κομίσουν ἀποδείξεις νομιμοφροσύνης πρὸς τὸ καθεστῶς. Ἀπαντοῦν ὡς «ἀκραιφνεῖς ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ὅλων ἐθνικόφρονες πολῖται»⁹⁶, ἐνῶ στηλιτεύουν συλλήβδην («τὰ καρκινώματα τοῦ τεκτονισμοῦ καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ, τῶν δύο τούτων φονικῶν καὶ εἰδεχθῶν ὄψεων»), ποῦ ἀπειλοῦν «τὴν ἀθάνατον καὶ ἡμεροφαῆ Ἑλλάδα διὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ θανάτου»⁹⁷. Σὲ ἐπίρρωση τῶν ἐπιχειρημάτων τους γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς «ἐθνικοφροσύνης» τους ἔρχεται νὰ προστεθεῖ ἡ συνηγορία μιᾶς συντηρητικῆς ὁμάδας νεοημερολογιτῶν, ποῦ λειτουργεῖ στὸ πλαίσιο τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἱερά παράταξις. Μάρκος ὁ Εὐγενικός». Ἡ ἀντιδυτικὴ καὶ ἀντιπαπικὴ —ὅπως προδίδει ὁ τίτλος— αὐτὴ ὁμάδα εἶναι ἀπὸ τίς ἐλάχιστες ἢ μᾶλλον ἡ μόνη ἀπὸ τίς παραεκκλησιαστικῆς, ποῦ ἀρθρώνει ὑπερασπιστικὸ πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. λόγο, σύμφωνα μὲ τὴν περιρρέουσα ἐκεῖνη τὴν περίοδο ἰδεολογία: τοὺς χαρακτηρίζει ὡς τὴν κατηγορία «τῶν πλέον Ἐθνικοφρόνων, Βασιλοφρόνων καὶ Νομιμοφρόνων Ἑλλήνων πολιτῶν», τοὺς θεωρεῖ ὡς τὰ «γρανιτῶδη ἐρείσματα τοῦ Χριστιανικοῦ ἀστικοῦ Καθεστώτος» καὶ ἀκόμη, «τὴν μεγίστην πλειονότητα τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀρθοσκυόντων, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν τύποις Χριστιανῶν, δηλαδὴ τῶν ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν ἀπίστων»⁹⁸.

Ἡ εὐλογία αὐτὴ ταύτιση, σὲ ἐπίπεδο πολιτικὸ, τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας μὲ τοὺς παλαιοημερολογίτες, δὲν συνιστᾷ σὲ καμία περίπτωση καὶ ἰδεολογικῆ-πολιτισμικῆ ταύτιση. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Γ.Ο.Χ. τηρεῖ μίαν στάση ἀδιέλλακτα ἀντιδυτικὴ καὶ σὲ κάθε εὐκαιρία διακηρύττει τίς ἀντιπαπικῆς τῆς θέσεις ἀναφανδόν, θεωρώντας ὅτι ἡ καινοτομία τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν διείσδυσης τῶν χριστιανικῶν δογμάτων τῆς Δύσης στὴν Ὀρθόδοξην Ἐκκλησίαν μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται γιὰ τὴ φυσιογνωμία τῆς. Ἐπιχειρώντας

96. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος Καβουρίδης, *Πραγματεία περὶ τῆς ἀνοθεν ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν αἰτίων τῆς καταπτώσεως αὐτῆς*, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ἰψηλοῦ Μυτιλήνης, 1 Ἀπριλίου 1951, σ. 73. Πρόκειται γιὰ πόνημα, ποῦ ἔγραψε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Γ.Ο.Χ. κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴ Λέσβο (1951-1952).

97. «Ἐκ τῆς Ἀπολογίας» τοῦ πρ. Φλωρίνης, στίχοι: Σταῦρος Καρκαμήτσος, *Ὁ σύγχρονος ὁμολογητὴς τῆς Ὀρθοδοξίας*, Ἀθήνα 1990, σ. 106.

98. Περ. *Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι*, φ. 1020, Ἰούλιος 1948, σ. 56 καὶ φ. 1021, Αὐγούστος 1948, σ. 64.

τῆ διερεύνηση τοῦ κοινωνικοῦ, πολιτισμικοῦ καὶ νοητικοῦ πεδίου τῆς παλαιοημερολογητικῆς κίνησης, ὡς μιᾶς μειοψηφίας μέσα στοῦ ἑλληνικὸ κράτος, ἐντοπιζομε ἀναλογίες μὲ τὴ σύγκρουση ποὺ ἔλαβε χώρα τὸν ΙΘ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ παλαιότερα, μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ δυτικοστροφου ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς πολιτισμικῆς αὐτοτέλειας ποὺ συνεπαγόταν ἡ ὀρθόδοξη παράδοση⁹⁹. Πράγματι, τηρουμένων πάντως τῶν ἀναλογιῶν, τὸ παλαιὸ δίπολο, ἐκείνων ποὺ ἔδειχναν κάποια ἀνεκτικότητα στὰ ἄλλα χριστιανικὰ δόγματα καὶ ἐκείνων ποὺ, ἀπὸ μιὰ παραδοσιακὴ ἀντίληψη, ἀπέφευγαν κάθε συγχρωτισμὸ μὲ τις ἐπέσαστες δυτικογενεῖς δοξασίες, φαίνεται νὰ ἀναβιώνει. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ δυτικοῦ ἡμερολογίου φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὸ ἐπιφαινόμενο καὶ τὴν πρόφαση γιὰ τὸ σχίσμα ποὺ προκλήθηκε στοὺς κόλπους τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου τυχαία ἡ ἐπωδὸς ποὺ κατὰ κόρον ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς παλαιοημερολογίτες γιὰ ἐμμονὴ στὴν πατρῴα παράδοση. Σταχυολογοῦμε δύο μόνο ρήσεις, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν, κατὰ κάποιο τρόπο, τὸν ἄξονα τῆς κίνησής τους: «Στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῶν ἡμῶν» ἡ ἀκόμη, «Μὴ μέταιρε ἕρια αἰῶνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου». Οἱ δύο αὐτὲς φράσεις δὲν ἦταν, φυσικά, οὔτε ἄγνωστες οὔτε, πολὺ περισσότερο, ἐξοβελιστέες ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξην ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, ποὺ προχώρησε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ 1924. Γιὰ τοὺς Γ.Ο.Χ., ὅμως, ἔγιναν ἐμβλημα καὶ χρησιμοποιοῦντο μὲ τέτοια ἐπίταση, ὡς δηλωτικὰ μιᾶς ἀντίθεσης στὶς ἕποιες μεταρρυθμίσεις ἀποφασίζονταν στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἔτσι οἱ τρεῖς μητροπολίτες ποὺ ἠγούνται τοῦ ἀγῶνα τῶν παλαιοημερολογητῶν καταγγέλλουν τὸ 1935, «τὴν ἐπάρατον αὐτὴν καὶ Παπισμοῦ ὕζουσαν ἡμερολογιακὴν καινοτομίαν» καὶ ἀγωνίζονται «ὑπὲρ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως», ἐνῶ ἡ κοιτίδα τοῦ παλαιοημερολογητισμοῦ, τὸ Ἅγιον Ὄρος, διακηρύσσουν ὅτι ἀποτελεῖ «τὰς προφυλακὰς τῆς θρησκείας καὶ τοὺς φρουροὺς τῆς Ὀρθοδοξίας, ἄνωθεν ἔχοντας τὸν προορισμὸν νὰ ἀποκρούωσι πάντοτε διὰ τῆς θρησκευτικῆς διαισθήσεως καὶ χριστιανικῆς συνειδήσεως πάντα νεωτερισμὸν καὶ πᾶσαν καινοτομίαν»¹⁰⁰. Ὁ φόβος καὶ ἡ δυσπιστία, σὲ ὅ,τιδήποτε δυτικογενές, ποὺ οἰστρη-

99. Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Ὀρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Δόμος, Ἀθήνα 1992, ἰδίως στὶς σ. 154-302. Ἀκόμη, βλ. Δημήτρης Μαλέσης, «Ἀφετηρίες ἁνορθολογικῶν τάσεων στὴ συγκρότηση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους — Πολιτισμικὲς συγκρούσεις γύρω ἀπὸ τὸ Αὐτοκέφαλο τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, 87 (1995), 3-27, Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, Cambridge University Press, 1969 (ἔκδοση καὶ στὰ ἑλληνικά, *Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ἀνεξαρτησία, 1821-1822*, Δόμος 1987), Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1996.

100. Θεόκλητος Α. Σπράγκας, *Ἐκκλησία: Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀνευδῶν, 1817-1967*, Ἀθήνα 1972, Δ', σ. 2598-2604.

λατεῖ πολλές ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις καὶ τὰ κινήματα τοῦ περασμένου αἰώνα, ἐπανερχεται μετὰ ἀπὸ δεκαετίες καὶ συνοψίζεται στὴ φράση «εἰς ἀφραγκέψαμεν τὴν Ἐκκλησίαν μας ἀφομοιωθέντες πρὸς τοὺς Δυτικούς»¹⁰¹. Πολὺ περισσότερο, ἡ ἀντιδυτικὴ καὶ ἀντιπαπικὴ αὐτὴ στάση προσελάμβανε χαρακτηριστὰ «Ἐθνικόν», ἀφοῦ μὲ τὸ ἡμερολόγιο «περιεφρουρήθη ἡ Ὁρθοδοξία καὶ δι' αὐτῆς ὁ ἔθνισμός». Ἀκόμη, «ἐχρησίμευσεν ὡς προμαχῶν καὶ προπύργιον κατὰ τῶν τάσεων τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως αἵτινες διὰ παντοίων τεχνασμάτων προσεπάθουν καὶ προσπαθοῦν νὰ προσηλυτίζουν τοὺς Ὁρθοδόξους εἰς τὰ δόγματά των»¹⁰².

Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σὲ αὐτὲς τὶς αἰτιάσεις ἦταν ὅτι οἱ παλαιοημερολογίτες ἀποτελοῦσαν «ἔργα τῶν Πάπα»¹⁰³. Παράδοξη, ὁμολογουμένως, μομφή, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ αἰτιολογηθεῖ, μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι θεωροῦσαν ὅσους παρέμειναν πιστοὶ στὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο ὡς διασπαστὲς τῆς ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ, ἀκόμη, ὡς ἀντιπερισπασμὸς γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἐμμονὴ στὸ ὀρθόδοξο φρόνημα καὶ νὰ ἀποκρουσθεῖ ἔτσι ἡ κατηγορία τῆς ἀλλοίωσής του, λόγῳ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπικοῦ ἡμερολογίου.

Ἐκεῖ ὅμως ποῦ ἐστιάζει τὴν ἀντεπίθεσή της ἡ κρατούσα Ἐκκλησία, εἶναι στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῶν Γ.Ο.Χ. Οἱ χαρακτηρισμοί, ποῦ τοὺς προσῆψε κατὰ καιροὺς ἀγγίζουσι τὰ ἔθρια τῆς λοιδορίας καὶ τῆς χλεύης. Ὁ ἐπιεικέστερος χαρακτηρισμὸς εἶναι ὅτι οἱ παλαιοημερολογίτες ἔχουν «συνείδηση ἀπλοϊκὴ» καὶ δημιούργησαν ἀντίδραση «τὴν ὁποίαν ἐνεστερνίσθησαν τὰ πλέον συντηρητικὰ καὶ ἀδιάλλακτα στοιχεῖα ἰδίως τοῦ μοναχικοῦ ἀγιορειτικοῦ κλήρου»¹⁰⁴. Εἶπαμε ὅτι τὸν χαρακτηρισμὸ «συντηρητικοὶ» τὸν χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἴδιοι, αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐκκλησία. Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ ἐπιδιώκουσι περισσότερο νὰ προσβάλουν καὶ νὰ ὑποτιμῆσουν τοὺς Γ.Ο.Χ., καθὼς τὴν ὅλη κίνηση θεωροῦν ὅτι ἀπαρτίζουσι «γραῖται τινές, κινούμεναι βεβαίως ἀπὸ θρησκευτικοῦ ζήλου (...) μετὰ τινων ἀγαθῶν γερόντων», τοὺς ὁποίους «προσηλυτίζουσι (...) δύο ἀγύρται (...) [καὶ] εἰς λαοπλάνους κῆρυξ»¹⁰⁵. Στούς ὑποτιμητικὸς χαρακτηρισμοὺς προστίθεται, προφανῶς, καὶ ἡ μομφὴ περὶ προσηλυτισμοῦ, γεγονός ποῦ ἀντιβαίνει στὸ Σύνταγμα καὶ θὰ δώσει τὸ ἔναυσμα στὴν Ἐκκλησία γιὰ νὰ στοιχειοθετήσῃ καὶ τὶς νομικοὺς χαρακτηριστὰ αἰτιάσεις στὰ ἐπόμενα χρόνια. Παρόμοιες μομφὲς θὰ ἐξαπολυθοῦν καὶ γιὰ τοὺς ἀγιορεῖτες ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐξερχόμενοι τῶν μονῶν τους, θὰ ἠγγηθοῦν τῶν παλαιοημερολογιτῶν: «ἀλήται», «διαβόητοι», «φυγάδες καὶ ἀπόβλητοι» εἶναι μερικοὶ

101. Γρ. Εὐστρατιάδης, ὅ.π., σ. 13.

102. Ἡ θέσις τοῦ παλαιοημερολογιακοῦ ζητήματος ἀπὸ κανονικῆς καὶ νομικῆς ἀπόψεως, Ἀθήνα 1936, σ. 6. Πρὸκειται γιὰ ἔκδοση τῆς κοινότητος τῶν Γ.Ο.Χ.

103. Ἐκκλησία (1927), 108.

104. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ..., ὅ.π., σ. 129.

105. Χαρακτηρισμοὶ ἀπὸ τὴν Ἀνάπλαση (1924), 105-106, ποῦ ἐξέφραζε τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας.

ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ὄπλοστάσιο τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη, «σκοτεινὴ δύναμις ὀλίγων ἀξέστων μοναχῶν»¹⁰⁶. Ἡ σκόπιμα αὐτὴ χλευαστικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται εὐεξήγητη, ἀφοῦ ἐπιδιώκει τὴν περιθωριοποίησιν, τὸν στιγματισμὸ καὶ τὴν τελικὴ ἔκλειψιν τῆς παλαιοημερολογικῆς κινήσεως. Ἀλλὰ μᾶλλον ἐθελοτυφλοῦσε μπροστὰ σὲ ἓνα ὑπαρκτὸ καὶ καθόλου ἀμελητέο ζήτημα. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, τὸ 1935 οἱ Γ.Ο.Χ. θὰ ἀποκτήσουν δική τους Σύνοδο Ἀρχιερέων, ἀσφαλῶς δὲν θὰ πρόκειται γιὰ «νεκρὰν ὑπόθεσιν (...) ἀνοήτων καὶ θρησκολήπτων γραϊδίων»¹⁰⁷, ἀλλὰ γιὰ ἐπισημοποίηση τοῦ χάσματος καὶ τῆς διαίρεσεως στοὺς κόλπους τῆς αὐτοκέφαλης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Αὐτὴν τὴν περιθωριοποίησιν, ποὺ τείνει νὰ ἐπιβάλλει ἡ κρατούσα Ἐκκλησία μὲ τοὺς χλευαστικοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ τοὺς προσάπτει, τὴ βιώνουν οἱ παλαιοημερολογίτες ἔντονα καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἀπαντήσουν μὲ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἐδράζονται περισσότερο σὲ θεολογικὰ ζητήματα καὶ σὲ λόγους ὀρθῆς τήρησεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Ὡστόσο, σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἀπάντησιν, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ ἡγέτης τῆς Ἐκκλησίας τους, πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, κάνει μιὰ ἀνάλυσιν τῆς διαστρωμάτωσεως τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἀναφερόμενος στὶς «πτωχότερες» τάξεις καὶ στὴ «μεσαίαν καὶ ἀνωτέραν τάξιν». Στὶς πρῶτες ἀνήκουν οἱ «ἀπαρτίσαντες τὸν πρῶτον πυρῆνα τῆς παλαιοημερολογικῆς Κοινότητος», ἐνῶ τὰ μέλη τῶν ἄλλων δύο τάξεων «ἐθεώρουν ταπεινωτικὸν (...) ὅπως ἐγγραφῶσι μέλη εἰς τὴν Κοινότητα». Καὶ ἀκόμη: «οἱ ἀποτελοῦντες τὰς τάξεις τῶν διανοουμένων καὶ τῶν εὐπορούντων (...) ἐπεδείξαντο ἀδιαφορίαν καὶ προθύμως ἀπεδέχθησαν τὴν [ἡμερολογιακὴν] καινοτομίαν». Γιατί, ὅμως, «οἱ ἀποτελοῦντες ἐν Ἑλλάδι τὰς πλουτοκρατικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς τάξεις, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων» ἐπέδειξαν «παγεράν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν, οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ μίαν περιφρόνησιν»; Ἡ ἀπάντησιν ἐντοπίζεται στὰ ἐξῆς σημεῖα: «οἱ κατέχοντες τὰ σκῆπτρα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων ἦμιστα ἐνδιαφέρονται διὰ ζητήματα, ἀφορῶντα τὰς Ἐκκλησιαστικὰς καὶ Ἐθνικὰς παραδόσεις», ἐνῶ «αἱ ἀνώτεροι τάξεις» ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὰ «ὕλικά συμφέροντα», «διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ὕλικῆς εὐημερίας», «πιστεύουν μᾶλλον εἰς τὸ σῶμα, παρὰ εἰς τὴν ψυχὴν»¹⁰⁸ κλπ.

Στὴν οὐσία, δηλαδή, ἡ ἡγεσία τῶν Γ.Ο.Χ. ἀποδέχεται τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς κατώτερον, ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψιν, ὁμάδων, ἓνα μειονέκτημα, θὰ λέγαμε, ποὺ ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ὑπεράσπισιν ἰδεωδῶν ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν, ὅπως τὰ προσδιορίζουν οἱ ἴδιοι. Ὡς ὁμάδα πίεσεως λειτουργεῖ μέσα στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία σὲ κατεῦθυνση ἰδεολογικῆ, ὑπερασπιζόμενη πνευ-

106. Ἐκκλησία (1926), 334 καὶ (1934), 396.

107. Πάνταινος (1935), 405.

108. Βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, Ἀκριβῆς θέσις..., ὁ.π., σ. 74-76.

ματικές ή ήθικες θέσεις, ενώ από την άποψη του ταξικού προσδιορισμού τα μέλη της άδυνατου να ένταχθουν «στα αντίστοιχα συνειδητοποιημένα τμήματα τάξεων ή κοινωνικών στρωμάτων, όπου ανήκουν, με βάση τη θέση τους στην παραγωγική διαδικασία»¹⁰⁹. Από την άποψη αυτή, η συγκρότηση της Έκκλησίας των Γ.Ο.Χ. συνιστά μία από τις πολλές δευτερεύουσες —αν και όχι ήσσονος σημασίας— συγκρούσεις της μεσοπολεμικής και της πρώτης μετεμφυλιακής περιόδου με χαρακτηρισά, κυρίως, πολιτισμικό, που απέρρεε από θρησκευτικούς λόγους.

Έτσι η διερεύνηση του κοινωνικού, αλλά και του πολιτισμικού-νοητικού χώρου της συγκεκριμένης μειονότητας όρίζει ένα δίπολο αντιπαράθεσης: από τη μία η κυρίαρχη αντίληψη, που διαμορφώνει μία ιδεολογία των «έλιτ» και από την άλλη η κυριαρχούμενη, μιá πολυάριθμη σχετικά κίνηση, που υφίσταται τις κατασταλτικές πιέσεις και τους ιδεολογικούς πειθαναγκασμούς από τη θεσμοθετημένη κρατική και εκκλησιαστική Αρχή. Οι πρώτοι —«διανοούμενοι», «άνωτερα τάξεις» κλπ.— παρουσιάζονται ως φορείς καινοτομιών¹¹⁰, αφού η προηγούμενη έφεκτικότητα απέναντι στη Δύση, που κληροδοτήθηκε από το άπώτερο παρελθόν —για όρισμένους εκκλησιαστικούς ταγούς, τουλάχιστον— άμβλύνεται με την είσαγωγή του παπικού ήμερολογίου, αλλά και τις άλλεπάλληλες έπαφές που θα άκολουθήσουν με τις Έκκλησίες των άλλων χριστιανικών δογματών της Δύσης. Οι δεύτεροι, προφανώς, υφίστανται έν δυνάμει στους κόλπους της Έκκλησίας και πριν από το 1924, άφορμώνται, ώστόσο, από την ήμερολογιακή μεταβολή για να εκδηλώσουν την αντίθεσή τους σε όποιαδήποτε καινοτομία και χρησιμοποιούν το ήμερολογιακό ως έφαλτήριο για τη δημιουργία μιáς κίνησης, που υπερασπίζεται άμετάθετα κάθε εκκλησιαστική παράδοση της όρθόδοξης Έκκλησίας. Καί, βεβαίως, για να αναπαραχθεί η αντίθεση που κρατεί, τουλάχιστον, από τον ΙΘ' αιώνα, ύποδεικνύεται ως όλετήρας των πατροπαράδοτων θεσμών κατά τρόπο έπίμονο και μονοδιάστατο η Δύση. Αυτή η αντιπαράθεση διαμορφώνει έτσι και μία διαλεκτική σχέση ανάμεσα στη νοηματική βίωση της παράδοσης και στον τρόπο της κοινωνικής συμπεριφοράς, καθώς και στην εκδήλωση της θρησκευτικής λατρείας: αμιμούνται τον κατά

109. Για το θέμα βλ. σχετικά και Άλκης Ρήγος, *‘Η Β’ Έλληνική Δημοκρατία, 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, Άθήνα 1988, σ. 215-216.

110. Θα πρέπει να έπισημανθεί ό ρόλος των έλλήνων διανοούμενων του Μεσοπολέμου στην πνευματική και πολιτισμική ανάεωση της χώρας και τη δημιουργία νέων ιδεολογικών ρευμάτων, που φέρουν έντονη την έπίδραση από τη δυτικοευρωπαϊκή πρωτοπορία. Το καινούργιο αυτό πνευματικό κίνημα και οι άναζητήσεις του Μεσοπολέμου θα άναγοπούν μέσα στην άγλή της άμεσης μετεμφυλιακής περιόδου. Για το ζήτημα, βλ. Άλέξανδρος Άνδρέας Κύρτσος, *Κοινωνιολογική σκέψη και έκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον έλληνικό Μεσοπόλεμο*, Νήσος, Άθήνα 1996, καθώς και Άγγελος Έλεφάντης, *‘Η έπαγγελία της άδύνατης έπανάστασης — Κ.Κ.Ε. και άστισμός στον μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο, Άθήνα 1976, σ. 328-340.

παράδοσιν βυζαντινὸν τύπον τῶν ναῶν (...) ἐντὸς αὐτῶν δὲν ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις ἤλεκτρικοῦ φωτός, παρὰ μόνον ἐλαίου καὶ ἀγνοῦ κηροῦ. Ἡ μουσικὴ προτίμησις εἶναι ἡ βυζαντινὴ, κατὰ τὸν ἀγιορείτικὸν ἐκφραστικὸν τρόπον». Ἀκόμῃ, «αἱ ἀκολουθίαι τῶν μεγάλων ἑορτῶν συνοδεύονται ἀπὸ "ἀγρυπνίας", αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ὡραίαν ἐκδήλωσιν εὐσεβείας, προσελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν διωγμῶν καὶ τοῦ ἑορτασμοῦ κατὰ τὸ "παλαιὸν" εἰς ἡμέρας ἐργασίμων», ἐνῶ αἰεὶ τὰς οἰκίας εἶναι καθιερωμένη ἡ τέλεσις Παρακλήσεων, Ἀποδείπνου, Χαιρετισμῶν, ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας, διὰ τῆς χρήσεως τοῦ κομποσχοινίου κ.ἄ.»¹¹¹. Σφυρηλατοῦνται μεταξὺ τους ἄρρηκτοι δεσμοί, καθὼς ὡς μειονότητα¹¹² ὑφίστανται τὴν ἄνιση μεταχείριση ἀπὸ τὸ κράτος καὶ βιώνουν τὴ συλλογικὴ διάκριση σὲ βᾶρος τους —διωγμοί, συλλήψεις, ἀποκλεισμοὶ ἀπὸ τῆ Θεολογικῆ Σχολῆς, ἄρρηση ἀναγνώρισης τῶν θρησκευτικῶν μυστηρίων κλπ.— ἀλλὰ ἀνθίστανται καὶ ἀναπτύσσοντας ἓνα πλέγμα στάσεων καὶ συλλογικῆς συμπεριφορᾶς, καταφέρνουν, ἐκμεταλλεῦμενοι καὶ τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴ συγκυρία, νὰ διεξέλθουν ἐπιτυχῶς ὅλες τὶς δοκιμασίες.

Ἀλλὰ οἱ παλαισημερολογίτες ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντικρούσουν καὶ τὶς ἐναντίον τους κατηγορίες ποὺ ἀφοροῦσαν ἐθνικὰ ζήτήματα, ὅπως τὸ Μακεδονικὸ. Πράγματι, τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐπανέρχεται συχνὰ στὸ πλαίσιο τῆς σύγκρουσής τους μὲ τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία, καθὼς ἡ μὴ ἀποδοχὴ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Σερβίας, δημιουργήσε ἓνα ἐπιπλέον ζήτημα, ἀφοῦ ἡ σλαβόφωνη μειονότητα τῆς Μακεδονίας ἀκολουθοῦσε τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιον¹¹³. Οἱ καταγγελίες γιὰ τὸν ἐθνικὸ κίνδυνον ποὺ συνιστοῦσε ἡ παλαισημερολογικὴ κίνηση στὴ Μακεδονία ὑπῆρξαν πολλές, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ὅτι τὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα χρησιμοποιήθηκε ἐπιδέξια ἀπὸ τὴ Σερβία γιὰ νὰ ἐγείρει ἀξιώσεις ὑπὲρ τῆς σλαβόφωνης μειονότητας. Τὸ 1933 ἀναγνωρίζεται ὁ κίνδυνος: «διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ παλαισημερολογισμοῦ [δυνατὸν] νὰ ὠθησώμεν τοὺς σλαβοφώνους τῆς Μακεδονίας πρὸς ἓν εἶδος Βουλγαρικοῦ σχίσματος, νὰ ἐνισχύσωμεν τὸ φυλετικὸν φρόνημα ὅλων τῶν εἰς τὰς Ν. Χώρας ξενοφώνων χριστιανικῶν μειονοτήτων»¹¹⁴. Ἡ, ἀκόμῃ, ὅτι αἰεὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ

111. Θ.Η.Ε., β.π., 826.

112. «Ἡ μειονότητα ὀρίζεται ὡς μιὰ ομάδα προσώπων τὰ ὁποῖα ἐξαιτίας τῶν φυσικῶν ἢ πολιτιστικῶν χαρακτηριστικῶν τους, τὰ ξεχωρίζουν τ' ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία ζοῦν καὶ τὰ μεταχειρίζονται διαφορετικὰ καὶ ἄνισα καὶ τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τούτου θεωροῦν τὸν ἑαυτὸ τους ἀντικείμενον συλλογικῆς διάκρισης εἰς βᾶρος τους. (...) Ἄν καὶ δὲν ἀποτελεῖται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ ἄλλοδαπούς, τὴ μειονότητα τὴ μεταχειρίζονται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ τῆς, ὡς ξεχωριστὸ πλῆθυσμόν», βλ. L. Wirth, «The Problem of Minority Groups», στὸ Linton R. (ed.), *The Science of Man in the World Crisis*, Columbia University Press, N.Y. 1945, σ. 309.

113. George Th. Maurogordatos, β.π., σ. 247 καὶ 250.

114. Ἰωακείμ, Μητροπολίτης Δημητριάδος, *Τὸ παλαισημερολογικὸν ζήτημα ἐν Ἑλ-*

παλαιοημερολογίται, βδελυττόμενοι τούς 'Ι. Ναούς τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος, μετέβαινον εἰς τὸν αὐτόθι σερβικὸν ναόν, ὅστις ἐλειτούργει κατὰ τὸ παλ. ἡμερολόγιον, καὶ (...) οἱ σέρβοι ἱερεῖς ἐφωτογράφησαν τὸ πολυπληθὲς ἐκκλησίασμα ἵνα ἐνισχύσωσι τὰς βλέψεις αὐτῶν, πρὸς δημιουργίαν ζητήματος σερβικῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μειονότητος»¹¹⁵. Τὶς καταγγελίες αὐτὲς φαίνεται ὅτι εἶχε υἰοθετήσει ἡ ἐπίσημη 'Εκκλησία, καθὼς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ Λαρίσης Δωροθέου τὸ 1948 ἐνώπιον τῆς Ι. Σ., θεωρήθηκε ὅτι ἡ «Σερβία» εἶχε συστήσει «καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς σλαβοφώνους ὅπως ἐμείνωσιν εἰς τὸ παλαιὸν ἑορτολόγιον, καὶ ταῦτα διὰ λόγους προπαγάνδας, ἥτις εὐρύτατα σήμερον ἀσκεῖται μεταξὺ τῶν πληθυσμῶν τῆς Βορ. 'Ελλάδος»¹¹⁶.

Τὸ ζήτημα, ἐξάλου, ἀφοροῦσε καὶ τὸ "Ἅγιο Ὅρος, καθὼς ναὶ μὲν ὅλες οἱ μονὲς συνέχισαν νὰ ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, ὀρισμένοι, ὅμως («Ζηλωταὶ») διέκοψαν τὸ μνημόσυνο τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ κατηγορήθηκαν ὅτι ἐπεδίωκαν νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Σερβίας, γεγονός τὸ ὁποῖο διέψευσαν, ὡστόσο, τὰ ἐπίσημα Συμβούλια τῶν Μονῶν¹¹⁷. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀπασχόλησε καὶ τὴν Πολιτεία, ἀφοῦ τὴν ἐποχὴ τῆς ὀριστικῆς ρήξης (1935) τὰ δημοσιεύματα τοῦ τύπου ἔδιναν καὶ ἐθνικὴ διάσταση στὸ πρόβλημα. Ἔτσι δημοσιεύεται «ἀπόρρητον ἔγγραφο» τοῦ 1932, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ τότε διοικητὴς Μακεδονίας Φίλιππος Δραγούμης ἐπισημαίνει στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας τοὺς ἐθνικοὺς κινδύνους ἐξαιτίας τοῦ παλαιοημερολογιτικοῦ¹¹⁸. Τοὺς ἴδιους κινδύνους ἐπισημαίνει ὁ δημοσιογράφος καὶ πολιτευτὴς Φλωρίνης Γ. Μόδης, παραδεχόμενος «ὅτι ὀλίγα τινὰ χωρία τῆς πεδιάδος Φλωρίνης, κείμενα μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς Ἑλληνοσερβικῆς μεθορίου, ἐπέδειξαν ἔμμονον ὅπωςδῆποτε προσήλωσιν εἰς τὸ παλαιὸν καθεστῶς», γεγονός πού ἀποδίδει σὲ λόγους «οἰκογενειακούς» καὶ «συγγενικούς» μὲ τοὺς γείτονες «τῆς παραμεθορίου σερβικῆς ζώνης»¹¹⁹. Σὲ καταγγελίες εἶχε προβεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 1931 καὶ ὁ Φλωρίνης Χρυσόστομος —συνονόματος τοῦ μετέπειτα ἡγέτη τῶν Γ.Ο.Χ.— ἐπισημαίνοντας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παλαιοημερολογιτικὸ, καὶ τὸν κίνδυνον πού συνιστοῦσε τὸ γεγονός ὅτι οἱ μισοὶ τουλάχιστον ἱερεῖς τῆς περιοχῆς ἦταν σλαβόφωνοι καὶ σχισματικοί, πού δὲν ἀντικαταστάθηκαν τὸ 1912 ἀπὸ ἑλληνόφωνους¹²⁰. Ὁ ἴδιος μητροπολίτης θεωροῦσε ὅτι τὸ ζήτημα εἶχε γίνῃ ἀντικείμενο

λάδι, τ. Α', Ἀθήνα 1952, σ. ιστ', ἀπὸ εἰσήγηση πού πραγματοποιήθηκε ὁ ἐν λόγω μητροπολίτης στὴ Ι.Σ.Ι., τὸ 1933.

115. Ἐκκλησία (1933), 113.

116. Κ.Δ.Ι.Σ., 1946-1948, σ. 95, Ἐκκλησία (1948), 228 καὶ Θεόκλητος Στράγκας, ὁ.π., σ. 2597.

117. Ἐκκλησία (1934), 9.

118. Ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, 28 Μαΐου 1935.

119. Στὸ ἴδιο, 3 Ἰουνίου 1935.

120. Χριστίνα Βάρδα, «Ὅψεις τῆς πολιτικῆς ἀφομοίωσης στὴ δυτικὴ Μακεδονία στὸ

κομματικῆς ἐκμετάλλευσης, ἀφοῦ τὸ «ἐξεμεταλλεύθησαν (...) πολιτευόμενοι πρὸς ἄγραν ψήφων (...) κομματάρχαι διὰ τὸ κόμμα αὐτῶν», ἐνῶ «ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸν ἐνοριακὸν νόμον ἐν Πτολεμαίδι: συνηγήσαμεν ἀντίστασιν κομματικὴν σφοδροτάτην». Καὶ ἀκόμη: «εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἐπαρχίαν Φλωρίνης (...) ὑπάρχουσιν ὄγκοι ἀμιγεῖς ἡμερολογιτῶν, πειθαρχοῦντες σήμερον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν [ἀλλὰ] ἀπλῆ μεταστροφή αὐτῶν εἰς τὸν ἡμερολογισμὸν (...) ἀρκεῖ ἵνα δημιουργήσῃ ἐξ αὐτῶν ἀνεξαρτήτους Ἐκκλησιαστικὰς Ἐπαρχίας ὑπὸ Βουλγάρους καὶ Σέρβους Μητροπολίτας, αἵτινες νὰ ἀνακηρυχθῶσιν εἰς μειονότητα (...)»¹²¹. Σὲ προηγούμενη ἐκθεσὴ τοῦ τονίζει ὅτι «ἡ εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου ἐθεωρήθη ὡς ἀπεμπόλησις τοῦ τιμαλοῦς τῆς Ὁρθοδοξίας θησαυροῦ εἰς τοὺς Παπικούς» καὶ ἔτσι ἐνισχύονται «αἱ Σλαβικαὶ προπαγάνδαι, ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῆς ἀμαθείας (...) τῶν χωρικῶν»¹²².

Ἀκόμη περισσότερο, τὴν ψυχροπολεμικὴ περίοδο ποὺ ἀκολούθησε τὸν Ἐμφύλιον, ἡ Ἐκκλησία στὸ πλαίσιο τῆς σκληρῆς πολιτικῆς ποὺ ἄσκησε καὶ τῶν διώξεων κατὰ τῶν Γ.Ο.Χ. συνδέει τὸ παλαιοημερολογικὸ μὲ «ἐθνικοὺς κινδύνους», θεωρώντας ὅτι «ρίπτεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἔθνους ὡς δόλωμα, διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀνθελληνικῶν σκοπῶν, τὴν ἀναμόλυνσιν δηλαδὴ φυλετικῶν παθῶν καὶ τὴν ἐπίτευξιν ἐθνικῆς διαιρέσεως»¹²³. Στὸ ἴδιο μῆκος κύματος ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σπύρος Μελάς ἀρθρογραφεῖ στὴν *Ἀκρόπολιν* καὶ θεωρεῖ ὅτι τὸ θέμα δημιουργήθηκε ἀπὸ μία «ἐξωτερικὴν προπαγάνδαν καὶ μὲ σκοποὺς ἰδιοτελεῖς καὶ ὑπόπτους ἐκ μέρους τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας»¹²⁴.

Ἡ σύνδεση, συνεπῶς, τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος μὲ τὸ παλαιοημερολογικὸ εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο. Αὐτὸ ποὺ ἀμφισβητεῖται, ὥστόσο, εἶναι ἡ πρόθεση τῶν Γ.Ο.Χ. νὰ συνδυάσουν τὸν ἀγῶνα τους μὲ τὶς ὅποιες βλέψεις τῶν σλαβοφώνων μειονοτήτων τῆς Μακεδονίας ὥστε νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ στόχοι τους. Εἶναι προφανές ὅτι μία τέτοια αἰτίαση ἀποτελεῖ ἀυθαιρεσία καὶ φαίνεται ἀστήρικτη. Ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς παλαιοημερολογικῆς κίνησης εἶναι τέτοια, ποὺ ἀποκλείει ὅποιονδήποτε συσχετισμὸ, ὅπως ἐξἄλλου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις ποὺ ἐκδίδει ἢ τὴ θέση ποὺ λαμβάνει ἢ ἐπίσημη ἡγεσία τους. Κατ' ἀρχάς, ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιεπίσκοπός τους, πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, φαίνεται νὰ παραδέχεται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ προβλήματος, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ ἔχει διακονήσει στὴν περιοχὴ τῆς Φλώρινας ὡς μητροπολίτης. Ὡστόσο, ἀπο-

Μεσοπόλεμον», *Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 18-19 (Ἰούνιος-Δεκέμβριος 1993), 151-170.

121. Ἀρχεῖο Φίλιππου Δραγούμη (ΑΦΔ) 57. 1, Μητροπολίτου Φλωρίνης, «Σημείωμα (Ἐμπιστευτικόν) Περὶ Ἡμερολογισμοῦ - Παλαιοημερολογητισμοῦ», 1937.

122. Στὸ ἴδιο, 23, 7, «Ἐκθεσις Μητροπολίτου Φλωρίνης Χρυσόστομου πρὸς Στυλιανὸν Γονατᾶ, 23 Ἀπριλίου 1931.

123. *Ἐγκύκλιος Ι.Σ. Ἐκκλησία*, 15 Μαρτίου 1951, ἀρ. 6.

124. Ἐφ. *Ἀκρόπολις*, 18 Ὀκτωβρίου 1950.

κρούει τις αιτιάσεις ότι ή «οργάνωσις τῶν Παλαιοημερολογιτῶν (...) [ἐπιδιώκει] ἐξυπηρέτησιν ὀθνείων καὶ ἀνθεθνικῶν σκοπῶν, ὡς ἐνησμενήθησαν δυστυχῶς νὰ παραστήσωσιν αὐτὴν οἱ ἄγευστοι καὶ ἀπότροφοι τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἐθνικῶν παραδόσεων»¹²⁵. Ὅχι μόνον ἀντικρούει τὴν κατηγορία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστρέφει στοὺς κατηγοροῦς του. Ὁ ἴδιος ὅταν εἶχε ἀποιμάνει δύο ἐπικαίρους Ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας, τὴν τῆς Πελαγονείας καὶ τῆς Φλωρίνης, πολλάκις ἐξέθηκε καὶ εἰς τὴν Σύνοδον καὶ εἰς τὸ ἀρμόδιον Ἰπουργεῖον τὸν ἐθνικὸν κίνδυνον, ὃν ἐγκυμονεῖ εἰς τὸ μέλλον ἢ ἐπάρατος ἐκκλησιαστικὴ καινοτομία». Ἄρα, ὑποδεικνύει ὡς αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ κινδύνου, ὅχι τὴν ἐμμονὴν στὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, ἀλλὰ τὴν «καινοτομίαν», μὲ ἀποτέλεσμα (καὶ παραδώσουσιν εἰς τὸν Σλαυϊσμὸν τὴν σημαίαν τῆς ἀκράτου Ὁρθοδοξίας)¹²⁶. Οἱ καταγγελίες τῆς κρατουσῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν ἐκκλησιασμὸν πολλῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας σὲ σερβικοὺς ναοὺς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πρ. Φλωρίνης, μὲ τὴ διευκρίνιση, ὅμως, ὅτι οἱ μεταβαίνοντες εἰς τὰς Σερβικὰς Ἐκκλησίας, τὰς ἐορταζούσας μὲ τὸ παλαιόν, ἐποτιζόντο ὁμοῦ μετὰ τοῦ γάλακτος τῆς πίστεως, καὶ τὰ δηλητηριώδη νάματα ὑπὸ τῶν Σερβικῶν προπαγανδῶν τῆς ἐθνικῆς καὶ Σλαυικῆς συνειδήσεως, ἦν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχον ἀποβάλλει ἀπὸ τὰς ψυχὰς¹²⁷. Καί, βέβαια, πάλι καταγγέλλεται ἡ ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ καὶ ὅχι ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ.

Ἡ γνώμη τοῦ ἐπικεφαλῆς τῶν Γ.Ο.Χ. γιὰ τὴ μειονότητα αὐτὴ ἐστιάζεται στὸν χαρακτηρισμὸ «Σλαβόφωνοι χωρικοί, ἀλλ' Ἕλληνες στὸ φρόνημα καὶ τὴν ψυχὴν»¹²⁸, ἐνῶ δικαιολογεῖ τὸν ἐκκλησιασμὸν στοὺς σερβικοὺς ναοὺς ὡς πράξη «καθ' ὑπαγόρευσιν καὶ ἱκανοποίησιν τῆς ὀρθοδόξου συνειδήσεως των»¹²⁹. Ἀκόμη, κομίζει ἀποδείξεις ἐθνικῆς καὶ πατριωτικῆς συμπεριφορᾶς κατὰ τὸ διάστημα τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, ὅταν οἱ μὲν νεοημερολογίται, ἐλλείψει πίστεως εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς Ἐθνικῆς ιδεολογίας, ὑπέκυψαν εἰς τὴν βίαν, ἐνῶ οἱ παλαιοημερολογίται ἱερεῖς προτίμησαν τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν φυλάκισιν παρὰ νὰ μνημονεύσωσιν ἐπ' Ἐκκλησίας τὸν προκαθήμενον τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας¹³⁰. Τοὺς κινδύνους ἀπὸ Βορρὰ ἐπισημαίνει καὶ γιὰ τὸ Ἅγιο Ὄρος, καθὼς οἱ «δύο Σλαυϊκαὶ Μοναί, ἡ Βουλγαρικὴ τοῦ Ζωγράφου, καὶ ἡ Σερβικὴ τοῦ Χιλιανδαρίου (...) ἐπωφελοῦμεναι τῆς ἡμερολογιακῆς καινοτομίας, διέκοψαν σιωπηρῶς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοι-

125. Βλ. ἐναρκτήρια ὁμιλία του στὸ *Πρῶτον Πανελλαδικὸν Συνέδριον...*, τὸ 1947, ἔ.π., σ. 17.

126. «Ἀπολογία εἰς τὸ Ἐφετεῖον Ἀθηνῶν», στὸ: Ὁ *Σύγχρονος Ὁμολογητής...*, ἔ.π., σ. 164.

127. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, *Ἀκριβῆς θέσις...*, ἔ.π., σ. 54.

128. *Στὸ ἴδιο*.

129. *Στὸ ἴδιο*, σ. 114.

130. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, *Πραγματεία...*, ἔ.π., σ. 73.

νωνίαν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως»¹³¹, προσάπτοντας δολιότητα καὶ σκοπιμότητα στοὺς βόρειους γείτονες.

Εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἡγεσία τῶν παλαιοημερολογιτῶν προσπάθησε νὰ ἀποσείσει καὶ νὰ ἀντικρούσει κάθε κατηγορία γιὰ μειωμένη ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἐξυπηρέτηση —ἠθελήμενα ἢ μὴ— τῶν προπαγανδιστικῶν σκοπιμοτήτων τῶν βορείων γειτόνων, ἂν αὐτὲς ὑπῆρξαν ἐξαιτίας τοῦ ἡμερολογιακοῦ ζητήματος. Δὲν ὑπάρχουν αὐτῇ τῇ στιγμῇ διαθέσιμα στοιχεῖα πού νὰ τεκμηριώσουν μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Αὐτὲς πού δὲν φαίνονται πειστικὲς εἶναι οἱ αἰτιάσεις τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, πού προαναφέρθηκαν, καὶ θὰ πρέπει νὰ ἰδωθοῦν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς πολεμικῆς πού ἀσκήθηκε ἐναντίον τῶν Γ.Ο.Χ. Αἰτιάσεις, πού φθάνουν στὴν ὑπερβολή, ὅταν π.χ., δεκαετίες ἀργότερα, θεωροῦνται οἱ παλαιοημερολογίτες, «ὄργανα τοῦ κομμουνισμοῦ» ἢ ὅταν θεωροῦνται ὅτι κατευθύνονται «ἀπὸ τὰ Σκόπια, ἀπὸ τὴν Μόσχαν, ἀπὸ τὴν ἐξαρχίαν τῆς Βουλγαρίας»¹³².

Ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ ἐκ μέρους τῆς κρατούσας Ἐκκλησίας, ὡστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ σκοπιμότητα, προδίδει μᾶλλον ἀγνοία τῶν διαστάσεων τοῦ προβλήματος, γεγονὸς πού πιθανὸν νὰ ὀδήγησε στὴ δικαιώνισή του, ἀφοῦ ἡ ὁποιαδήποτε ἀντιμετώπισή του ἀποδείχθηκε ἀτελέσφορη. Οἱ Γ.Ο.Χ., πρωτίστως, δὲν διαπνέονταν ἀπὸ κάποια ἰδεολογία ἀντίθετη μὲ αὐτὴν πού ὑπῆρξε κυρίαρχη σέ ὅλο τὸ διάστημα τῆς γένεσης καὶ τῆς ἐξάπλωσης τοῦ ζητήματος στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Ἐκφράζον, ὅπως προαναφέρθηκε, μιὰ συντηρητικὴ τάση στὰ πλαίσια μιᾶς προϋπάρχουσας διένεξης, πού διακρίνει τὸν ἐλληνικὸ κοινωνικὸ σχηματισμό, μὲ ἐπίκεντρο τίς δυτικογενεῖς καὶ ἐπίσκαπτες ἀντιλήψεις, οἱ ὁποῖες κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σύστασης τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ταυτίζονται μὲ τὴν ἀντιδυτικὴ πλευρά, υἱοθετοῦν —μὲ ἀφορμὴ τὸ ἡμερολογιακὸ— ἀκραιφνῆ ἀντιπατικὴ στάση ὡς «Γνήσιοι Ὀρθόδοξοι», ἀρνούμενοι ὁποιαδήποτε καινοτομία ἢ σκέψη γιὰ συγχρωτισμὸ μὲ τοὺς «Φράγκους». Εἴτε ὡς ἰδεολογία εἴτε ὡς ἰδεολόγημα, τὸ ζήτημα-δίλημμα ἦταν ὑπαρκτό, καὶ στὸ πλαίσιο τῆς Ἱεραρχίας τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ὑπῆρξε ἀνάλογος διαχασμός. Τὸ θέμα ἔλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις ὅταν οἱ τρεῖς μητροπολίτες ἀνέλαβαν τὸ 1935 τὴ διαποίμανση τῶν ὁπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἐνῶ ἄλλοι παρέμειναν

131. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, *Ἀκριβὴς θέσις...*, ὁ.π., σ. 56-58.

132. Εἰσήγηση τῆς Δ.Ι.Σ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὸ 1972, πρὸς τὸν ἀντιπρόεδρο τῆς κυβέρνησης τῆς δικτατορίας Στυλιανὸ Παττακό. Ἡ ταῦτιση αὐτῇ στὴ συγκεκριμένη περίοδο εἶναι εὐεξήγητη. Παρομοίως, σὲ μιὰ ἄλλη πολιτικῶς ταραγμένη περίοδο, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σπυριδῶν μὲ ὑπόμνημα πρὸς τὴν κυβέρνηση (Ἰούλιος 1950), ἀναφέρει, μεταξύ ἄλλων, ὅτι «καθὼς ὁ κομμουνισμὸς ὑπῆρξε προγεφύρωμα τοῦ Σλαυῖσμοῦ διὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ παλαιοημερολογιτισμὸς δύναται κάλλιστα νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς γέφυρα αὐτοῦ...».

«νομιμόφρονες» στην απόφαση τῆς πλειοψηφίας, ἂν καὶ ἐξέφραζαν παρόμοιες μὲ τοὺς Γ.Ο.Χ. θέσεις¹³³.

Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία τῶν Γ.Ο.Χ. —μὲ ἐξαίρεση τὸ ζήτημα τῶν δεκατριῶν ἡμερῶν ποὺ χωρίζει τὸ παλαιὸ ἀπὸ τὸ νέο ἡμερολόγιο— ἔχει κοινὲς ἰδεολογικὲς ἀναφορὲς καὶ πρακτικὲς μὲ μία ἀριθμητικὰ σημαντικὴ πτέρυγα μητροπολιτῶν τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, ἐκείνων, δηλαδή, ποὺ ἐκφράζουν μία μεγαλύτερη προσήλωση στὴν παράδοση. Ὅπως παρόμοιες ἀναλογίες ἔχει ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν μελῶν τῆς μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῶν μελῶν ποὺ ἀπαρτίζουν ἐξωεκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις¹³⁴, χωρὶς ὥστόσο, νὰ ταυτίζονται μὲ αὐτὲς τὶς ὀργανώσεις, ἀφοῦ οἱ Γ.Ο.Χ. δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς παραεκκλησιαστικὴ ὀργάνωση, δεδομένου ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ καὶ συνέστησαν δική τους Ἐκκλησία.

Ὅπως ἀνάλογη ἰδεολογικὴ ταύτιση ὑπάρχει μεταξὺ τῶν Γ.Ο.Χ. καὶ τῆς ἐπικρατούσας ἀντίληψης —τόσο στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὅσο καὶ στὸ ἐπίσημο κράτος— ποὺ συνοψίζεται στὸν ὅρο «Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς». Οἱ περισσότερες ἀναφορὲς καὶ τὰ ἀπολογητικὰ κείμενά τους βρῶνται ἀπὸ τὶς ἀναγωγὲς ποὺ γίνονται στὶς ἔννοιες Ἔθνος - Πατρίδα - Ὁρθοδοξία. Ἑλληνικότητα καὶ Χριστιανισμὸς —μὲ ἔμφαση στὸ Ὁρθόδοξο δόγμα— ἀλληλοσυμπληρώνονται ὡς ἔννοιες, ἐνῶ ἡ μία ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς ἄλλης. Ὁ ἐννοιολογικὸς αὐτὸς διῆμοσ, ποὺ ἀποτέλεσε κυρίαρχο ἰδεολογικὸ μὶσθωμά τόσο στὸν Μεσοπόλεμο —γνωρίζοντας τὴν κορυφωσὴ του στὴ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου— ὅσο καὶ στὴ μετεμφυλιακὴ περίοδο, ἐπιβλήθηκε ὡς ἐπίρρωση ἑνὸς συγκεκριμένου ἀστικοῦ καθεστώτος, μὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς στρεβλῆς ἀνάπτυξης. Κύριο γνώρισμά του ἀποτελοῦσε ἡ προκρούστεια λογικὴ ἑνὸς πολιτισμοῦ συρραμένου ἀπὸ ὀρισμένες ὄψεις τῆς ἀρχαιότητας, ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ χριστιανικὸ κλῆος καὶ ἀπὸ τὴν ἀδήριτη ἑλληνοχριστιανικὴ συνέχεια ὡς ἀναγκαῖο προτάγμα τοῦ παρόντος. Ἔτσι, τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος «προνομοῦχον, προωρίσθη ὑπὸ τῆς θείας προνοίας (...) νὰ χρησιμεύσῃ πρὸ μὲν τῆς ἐλεύσεως ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ὡς πρόδρομος καὶ παιδαγωγὸς τῶν εἰδωλοατρικῶν ἔθνῶν εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς (...), ἀλλὰ καὶ «ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἐπὶ ὀλόκληρον χιλιετηρίδα (...) ἐφώτισε μὲ τὸ φῶς τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς ἰδεολογίας τὰ (...) συστάντα ἡμιβάρβαρα βασίλεια»¹³⁵. Οἱ

133. Ἀναφέρονται χαρακτηριστικὰ οἱ: Δράμας Βασίλειος, Ἰδρας καὶ Σπετσῶν Προκόπιος, Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος, Κασσανδρείας Εἰρηναῖος, Σάμου Εἰρηναῖος καὶ ὁ Χαλκίδος Γρηγόριος. Βλ. Σταῦρος Καραμῆτσος, Ὁ σύγχρονος Ὁμολογητής..., ὅ.π., σ. 69.

134. Ἐννοεῖται ὡς πρὸς τὴν υἱοθέτηση ὀρισμένων αὐστηρῶν ἠθικοπλαστικῶν κανονιστικῶν προτύπων συμπεριφορᾶς, γιὰ τὴν σὲ ὅποιοδήποτε ἄλλο ἐπίπεδο, μᾶλλον ἀντιπαλότητα ὑπῆρξε, παρὰ συνεργασία.

135. Τὸ πρῶτον πανελλαδικὸν συνέδριον..., ὅ.π., σ. 32-33, ὅπου ὁμιλία τοῦ πρ. Φλω-

ἀντιλήψεις αὐτῆς τῶν Γ.Ο.Χ. θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ ἰεράρχη τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας. Ὡς ἐδῶ ὅμως: γιατί «ἤρχισαν ἀλλεπάλληλα τὰ δυστυχήματα νὰ πλήττωσι τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὥσει νὰ καταδιώκη ταῦτα μία θεήλατος ὄργη καὶ μία σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος καταδρομὴ εἰς τὰ μεγάλα πεπωμένα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς»¹³⁶. Ἄρα ὁ κίνδυνος εἶναι προφανὴς γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία: καὶ ὅχι μόνον «διότι παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλησι ἡ ἰδέα τῆς ὀρθοδοξίας εἶνε τόσῳ στενωῶς καὶ ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ Ἔθνους, ὥστε ἡ βλάβη καὶ ἐπήρεια τοῦ ἑνὸς νὰ βλάπτῃ καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ καὶ τὸ ἄλλο»¹³⁷. Αὐτὸ πού ἀπαιτεῖται εἶναι «ἡ διάπλασις τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτήρος, χαλυβουργοῦντες αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τῶν ἠθικοπλαστικῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους»¹³⁸. Γενικά, σὲ ὅλα τὰ κείμενα ἢ χρῆσις τῶν ὄρων «Ἔθνος», «Ἑλληνικότητα», «Φυλὴ», «Ὀρθοδοξία», γίνεται προκειμένου νὰ ταυτισθοῦν ἀπόλυτα.

Ὡς ἓνα σημεῖο, λοιπόν, ὑπάρχει πλήρης ἀκολουθία καὶ ταύτιση μὲ τὴν κυρίαρχη καὶ περιρρέουσα ἰδεολογία, πού χαρακτηρίζει τις καθεστηκυῖες δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ διαφοροποίηση στὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα ἐπέφερε τὸν διχασμὸ καὶ τὴ ρήξη. Οἱ διώξεις πού ὑπέστησαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου —μὲ τις ἐξάρσεις κατὰ περίοδο— δικαιολογοῦνται μόνον ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, καθὼς ἡ κρατούσα Ἐκκλησία ἐνωθε νὰ ὑφίσταται μία ἔντονη πίεση καὶ τὸν κίνδυνο πού συνεπαγόταν γιὰ τὸ κύρος της ἡ παράλληλη ὑπαρξὴ μιᾶς ἄλλης «ἀντίζηλης» Ἐκκλησίας Ὀρθοδόξων. Καὶ ἀπὸ τις δύο πλευρὲς ἀμφισβητεῖται ἢ διεκδικεῖται μᾶλλον ἢ «γνησιότητα» τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος. Συνεπῶς ἡ σχοινοβασία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρὲς εἶναι εὐεξήγητη. Βεβαίως, προεῖχε ἡ προάσπιση τῆς θεσμοθετημένης ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς, ἐξ οὗ καὶ οἱ διωγμοὶ τῶν Γ.Ο.Χ. Ἡ ἰδεολογική, ὅμως, συμπόρευση ὀρισμένων πολιτικῶν καί, κυρίως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν Γ.Ο.Χ. δὲ συνιστοῦσε ἀπειλὴ γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ καὶ κοινωνικοπολιτικὸ σύστημα ἐρμηνεύει καὶ τὴν ἐφεκτικὴ στάση τῆς Πολιτείας ἀπέναντί τους.

ρίνης Χρυσοστόμου, μὲ θέμα: «Θέσις τοῦ ἑορτολογικοῦ ζητήματος ἀπὸ ἀπόψεως Κανονικῆς, Ἐκκλησιαστικῆς καὶ Ἐθνικῆς».

136. Στὸ ἴδιο, σ. 53.

137. Πρ. μητροπολίτης Φλωρίνης Χρυσόστομος Καβουρίδης, *Πραγματεία...*, ὕ.π., σ. 66.

138. Τοῦ ἴδιου, «Διάλογος περὶ τῆς δυνάμεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ», στὸ: Σπαῦρος Καραμητσοῦ, *Ὁ σύγχρονος Ὀμολογητής...*, ὕ.π., σ. 112.